

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ KƏNDƏ TİCARƏT
MÜƏSSİSƏLƏRİNİN YARADILMASI ÜZRƏ İNVESTİSİYA
QOYULUŞLARININ UÇOTU” (KONKRET BİR KƏNDİN TİMSALINDA)

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **2022-ci il**

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ KƏNDƏ TİCARƏT
MÜƏSSİSƏLƏRİNİN YARADILMASI ÜZRƏ İNVESTİSIYA
QOYULUŞLARININ UÇOTU” (KONKRET BİR KƏNDİN TİMSALINDA)

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 - Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: “Xidmət sferasında mühasibat uçotu və audit”

Qrup: 426

Magistrant:

Ağakışiyeva Aidə Yaşar qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.f.d., dos. Salahov Ənvər Sadıx oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakışi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Ağakışiyeva Aidə Yaşar qızı, and içirəm ki, “İşğaldan azad edilmiş kənddə ticarət müəssisələrinin yaradılması üzrə investisiya qoyuluşlarının uçotu” (Konkret bir kəndin timsalında) mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ KƏNDƏ TİCARƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNİN YARADILMASI ÜZRƏ İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTU (KONKRET BİR KƏNDİN TİMSALINDA)

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: İşğaldan azad edilmiş kənddə ticarət müəssisələrinin yaradılması üzrə investisiya qoyuluşlarının uçotunun araşdırmasıdır.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi ticarət müəssisələrə dəstəyin vəziyyətini öyrənmək, o cümlədən iqtisadi problemin nəzəri və metodoloji təhlilini aparmaq, bu dəstəyin genişləndirilməsi imkanlarını öyrənmək, elmi əsaslandırılmış formalara əsaslanan təklif və tövsiyələr hazırlamaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: İstənilən elmi tədqiqat dissertasiyanın mövzusunda, məqsədindən, vəzifələrindən asılı olmayaraq müəyyən üsullarla aparılır.

Tədqiqatın informasiya bazası: iqtisadçı alimlərin əsərləri, statistik məlumatlar və xüsusi ədəbiyyatdan ibarətdir. Dissertasiya tədqiqatını apararkən Azərbaycan Respublikasının mühasibat uçotu sahəsində qanunvericilik və normativ aktlarından, rəsmi statistik məlumatlardan, maliyyə investisiyalarının uçotu və hesabatı mexanizminə həsr olunmuş yerli və xarici müəlliflərin elmi nəşrlərindən, maliyyə alətləri və analoji maliyyə investisiyaları, internet resursları, habelə kommertiya təşkilatlarının maliyyə hesabatları haqqında məlumatların uçotu, tanınması, tanınmasının dayandırılması hesabat verilməsi qaydasını müəyyən edən beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarından istifadə etdik.

Tədqiqatın məhdudiyətləri: Tədqiqatın məhdudluğu informasiya resurslarının olmamasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa olunan yaşayış məntəqələrində ticarət xidməti müəssisələrinin yaradılması üzrə investisiya qoyuluşlarının nəzəri, metodoloji və praktiki aspektlərdə müasir şəraitə uyğun araşdırılmasından ibarətdir. Burada qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- işğaldan azad edilmiş kəndlərdə ticarət müəssisələrinin rolunun öyrənilməsi;
- institusional ticarət müəssisələrinin iqtisadi sistemə çevrilməsi problemlərinin araşdırılması;
- respublikamızda ticarət müəssisələrinin mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi;
- bu sahədə sahibkarlığa dövlət dəstəyinin iqtisadi mexanizmlərinin əsas istiqamətlərinin aşkar edilməsi;
- ticarət müəssisələri üçün mükəmməl hüquqi mühitin yaradılmasının zəruriliyinin göstərilməsi.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəticələrindən ölkəmizin işğaldan azad edilmiş rayonlarında xidmət strukturunun formalaşdırılması və bununla da əhalinin həmin ərazilərdə məskunlaşmasına köməklik göstərilməsi məqsədi ilə istifadə edilə bilər. Tədqiqat işi əsasən kommertiya təşkilatlarına şamil edilir, lakin onun nəticələrinin qeyri-kommertiya xarakteri daşıyan sosial məsələlərin həllində də mühüm əhəmiyyəti ola bilər.

Açar sözlər: investisiya, işğaldan azad edilmiş ərazilər, ticarət, təminat.

ACCOUNTING FOR INVESTMENTS IN THE ESTABLISHMENT OF COMMERCIAL ENTERPRISES IN THE LIBERATED VILLAGE (AS EXAMPLE CONCRETE ONE VILLAGE)

SUMMARY

The actuality of the subject: It is a study of the accounting of investments in the establishment of commercial enterprises in the liberated village (on the example of a specific village).

Purpose and tasks of the research: The purpose of the thesis is to study the current status of supporting commercial enterprises, including theoretical and methodological analysis of economic problems, research on the possibility of expanding this support, building proposals and knowledge.

Used research methods: Any scientific research is carried out in certain ways, regardless of the topic, purpose and objectives of the dissertation.

The information base of the research: The research database consists of works by economists, statistics and specialized literature. During the dissertation research, information on legislative and normative acts of the Republic of Azerbaijan in the field of accounting, official statistics, scientific publications of local and foreign authors on the mechanism of accounting and reporting of financial investments, financial instruments and similar financial investments, Internet resources, as well as financial statements of commercial organizations, we have used international financial reporting standards that define the procedure for recognition, suspension and reporting.

Restrictions of research: The limitation of the research is the lack of information resources.

The novelty and practical results of investigation: In order to achieve the goal set in the final work in theoretical, methodological and practical aspects, the following tasks are envisaged:

- to analyze the current situation of trade enterprises in our republic;
- to identify economic mechanisms of state support for entrepreneurship and their main directions;
- to show the need to create a perfect legal environment for trade enterprises;

Scientific-practical significance of results: The results of the study apply to commercial organizations. It can optimize the work of 8 auditors by applying the results of this dissertation in practice. The audit not only checks the reliability of the financial statements, but also ensures their timely examination. Audit operations reveal the degree of efficiency and productivity of commercial activity, the compliance of product properties with its standards.

Keywords: investment, liberated territories, trade, security.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ATƏT	Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı
CQBK	Cənubi Qafqaz Boru Kəməri
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. XİDMƏT SFERASINA İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTUNUN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI	12
1.1. İşğal dövründə dağıdılmış xidmət sferası müəssisələri haqqında ümumi məlumat	12
1.2. İşğaldan azad edilmiş kənddə ticarət müəssisələrinin yaradılması və bərpa edilməsinə investisiya qoyuluşlarının iqtisadi mahiyyəti və təsnifatı	14
1.3. Ticarət müəssisələrinin yaradılması və bərpa edilməsi üzrə investisiya qoyuluşlarının uçotunun normativ və hüquqi əsasları	24
II FƏSİL. TİCARƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNİN YARADILMASINA İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ	27
2.1. Ticarət müəssisələrinin yaradılması və bərpa edilməsi üzrə investisiya qoyuluşları üzrə təsərrüfat əməliyyatlarının iqtisadi mahiyyəti və sənədləşdirilməsi xüsusiyyətləri	27
2.2. İntestisiya qoyuluşlarının sintetik və analitik uçotu problemləri.....	37
2.3. Ticarət müəssisələrində investisiya qoyuluşlarının idarəetmə uçotunun təşkili məsələləri.....	42
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ KƏNDƏ (Cocuq Mərcanlı) TİCARƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNİN YARADILMASI ÜZRƏ İNVESTİSİYA QOYULUŞ-LARININ UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	47
3.1. Ticarət müəssisələrində investisiya qoyuluşlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	47
3.2. İntestisiya qoyuluşlarının uçotunun beynəxalq standartlara uyğun təşkili	52
3.3. İntestisiya qoyuluşlarının uçotunda kompüter texnologiyalarından istifadə məsələləri.....	59
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	68
Sxemlərin siyahısı	72
Şəkillərin siyahısı	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı, onun daha da tərəqqisi üçün möhkəm əsasların yaradılması, yüksək siyasi idarəçilik vərdişlərinə malik Heydər Əliyevin sosial-iqtisadi siyasətinin sayəsində olmuşdur.

Bazar iqtisadiyyatının hərəkətliliyini və dinamikliyini təmin edən və onun əsas elementlərindən biri hesab edilən azad rəqabətin formalaşmasında və inkişafında ticarət müəssisələri xüsusi yer tutur. İqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatını təkmilləşdirmək üçün tənzimləmə siyasətini həyata keçirməklə hökumətimiz ticarət müəssisələrinin yaradılması və inkişafı üçün bir çox əsaslı və sistemli tədbirlər həyata keçirir. Amma indi problem buradadır. Eyni zamanda, kommertiya müəssisələrinin kommertiya fəaliyyəti üçün ilkin milli siyasət davamlı olmalı, bazar əsaslı iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan sahibkarlarda yarana biləcək inhisarçılıq meyilləri aradan qaldırılmalı, ədalətsizliyin qarşısının alınması üçün tədbirlər görülməlidir.

Bu baxımdan mövzunun aktuallığı KOS-a dövlət dəstəyi məsələlərinin bazar iqtisadiyyatının xarakterinə və daxili məntiqə, habelə mövcud problemlərin mövcudluğuna əsaslanaraq öyrənilməsi ilə bağlıdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İntestisiyalar, onların uçotu, maliyyə qoyuluşları və s. üzrə maliyyə bazarının ümumi nəzəri bazasına dair fundamental müddəalar yerli və xarici alimlərin, o araşdırma hədəfləri olmuşdur. Nəşr edilmiş işlərin əhəmiyyətli sayına baxmayaraq, maliyyə investisiyaları ilə əməliyyatların uçotu prosesinin problemləli aspekti sahəsində artan sayda mütəxəssisləri maraqlandırır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə ticarət müəssisələrinin uçotu, Maliyyə münasibətlərinin müasir formalarının yaranması, praktikada istifadə olunan maliyyə alətlərinin çeşidinin genişlənməsi mövcud uçot mexanizminin təkmilləşdirilməsi və dünya maliyyə bazarının vahid qayda və standartlarına yaxınlaşdırılması zərurətini müəyyən edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi iqtisadi böhranın nəzəri və metodoloji təhlili də daxil olmaqla, sahibkarlıq subyektlərinə dəstək səviyyəsini öyrənmək, bu dəstəyin genişləndirilməsi imkanlarını öyrənmək, elmi əsaslı modellər

əsasında təklif və tövsiyələr hazırlamaqdır. Bu sahədə dünya təcrübəsi öyrənilir və yerli şəraitə uyğunlaşdırılır.

Dissertasiya işinin məqsədi azad edilmiş ərazilərdə kommertiya müəssisələrinə investisiya qoyuluşu üçün uçot prinsipləri nəzəriyyəsi əsasında investisiya investisiyaları üçün qənaətə ən son yanaşmanı aydınlaşdırmaq və əlavə etməkdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın mövzusu müasir şəraitdə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ticarət müəssisələrinin uçotunun öyrənilməsidir. Tədqiqatın obyektı ticarət müəssisələridir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat bir sıra üsullarla aparılmışdır ki, bunlardan birincisi təhlil üsuludur. Bu üsul tədqiqatda geniş istifadə olunur. Tədqiqat işində işğaldan azad olunmuş ərazilər haqqında düşünülen layihələr nəzəri metodlarla araşdırılmışdır. İşğaldan azad edilmiş kənddə ticarət müəssisələrinin yaradılması üzrə investisiya qoyuluşlarının uçotu sosial-iqtisadi normativlər, firmalar və fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətləri təşkil edir.

Dissertasiya işinin yazılmasında respublikada işğaldan azad edilmiş kənddə ticarət müəssisələrinin yaradılması üzrə investisiya qoyuluşlarının uçotu əsas göstəriciləri, dinamikası, statistik materialları, elmi-metodiki məqalələr və xarici ölkələrin Sənaye müəssisələrində əsas xüsusiyyətləri və modelləri istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işində təhlil metodları, işğaldan azad edilmiş kənddə ticarət müəssisələrinin yaradılması üzrə investisiya qoyuluşlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi prosesi konkret şəkildə öyrənilmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tədqiqat işində müşahidə, müqayisə, təhlil və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə ediləcəkdir. Müşahidə metodu əsasında keçmişdən bu günə kimi işğaldan azad olunmuş kənddə ticarət müəssisələrinin yaradılması üzrə investisiya qoyuluşlarının uçotu əks etdirilməsinin inkişafı araşdırılaraq və müqayisə edilərək nəticələrin təhlili aparılmışdır.

İkinci üsul integrasiya üsuludur. Əvvəlki üsullardan fərqli olaraq, birləşmə ayrı-ayrı elementləri (xüsusiyyətləri, xassələri) bütövlükdə daha ətraflı öyrənmək üçün istifadə edilmişdir. İstifadə olunan digər üsul müqayisə üsuludur.

Tədqiqatın informasiya bazası iqtisadçı alimlərin əsərləri, statistik məlumatlar və xüsusi ədəbiyyatdan ibarətdir. Dissertasiya tədqiqatını apararkən Azərbaycan Respublikasının mühasibat uçotu sahəsində qanunvericilik və normativ aktlarından, Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi statistik məlumatlarından, maliyyə investisiyalarının uçotu və hesabatı mexanizminə həsr olunmuş yerli və xarici müəlliflərin elmi nəşrlərindən, maliyyə alətləri və analoji maliyyə investisiyaları, internet resursları, habelə kommersiya təşkilatlarının maliyyə hesabatları haqqında məlumatların uçotu, tanınması, tanınmanın dayandırılması və hesabat verilməsi qaydasını müəyyən edən beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarından istifadə etdik.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İnformasiya resurslarının olmamasıdır. Uçot iqtisadi nəzarətin müstəqil növüdür, məqsədi ticarət müəssisələrinin maliyyə hesabatlarının etibarlılıq dərəcəsini müəyyən etmək və mövcud qanunvericiliyə aid olan əməliyyatları əlaqələndirməkdir, lakin belə informasiyalar tədqiqat üçün əlçatan deyildir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa olunan yaşayış məntəqələrində ticarət xidməti müəssisələrinin yaradılması üzrə investisiya qoyuluşlarının nəzəri, metodoloji və praktiki aspektlərdə müasir şəraitə uyğun araşdırılmasından ibarətdir. Burada qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- işğaldan azad edilmiş kəndlərdə ticarət müəssisələrinin rolunun öyrənilməsi;
- institusional ticarət müəssisələrinin iqtisadi sistemə çevrilməsi problemlərinin araşdırılması;
- respublikamızda ticarət müəssisələrinin mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi;
- bu sahədə sahibkarlığa dövlət dəstəyinin iqtisadi mexanizmlərinin əsas istiqamətlərinin aşkar edilməsi;
- ticarət müəssisələri üçün mükəmməl hüquqi mühitin yaradılmasının zəruriliyinin göstərilməsi.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın nəticələrindən ölkəmizin işğaldan azad edilmiş rayonlarında xidmət strukturunun formalaşdırılması və bununla da əhalinin həmin ərazilərdə məskunlaşmasına köməklik göstərilməsi məqsədi ilə istifadə edilə bilər. Tədqiqat işi əsasən kommərsiya təşkilatlarına şamil edilir, lakin onun nəticələrinin qeyri-kommərsiya xarakteri daşıyan sosial məsələlərin həllində də mühüm əhəmiyyəti ola bilər.

I FƏSİL. XİDMƏT SFERASINA İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTUNUN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İşğal dövründə dağıdılmış xidmət sferası müəssisələri haqqında ümumi məlumat

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik və sabitliyə ciddi təhlükə yaradır. Bu münaqişə nəticəsində insanlar əziyyət çəkir, əhali bir yerdən başqa yerə köçür. 1993-cü ildə BMT-nin münaqişə ilə əlaqədar bütün işğalçı qüvvələrin Azərbaycan ərazilərindən dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən 4 qətnaməsi (822, 853, 874 və 884) qəbul edilsə də, Ermənistan işğalını davam etdirib, əsas prinsipi pozub. 44 günlük müharibənin nəticəsində münaqişənin sona çatması ilə işğala son qoyuldu.

Beynəlxalq ictimaiyyətin münaqişəni həll edə bilməməsi sülh prosesini çətinləşdirib. 1990-cı illərin ortalarından ATƏT həmsədrlərinin (Fransa, Rusiya və ABŞ) vasitəçiliyi ilə Minskə diplomatik danışıqlar zamanı bir neçə “mexanizm” işlənilib hazırlanmışdır. Bu prinsiplərə Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal olunmuş Dağlıq Qarabağa bitişik ərazilərdən çıxarılması, xüsusi üsullarla “ATƏT-in Minsk Qrupu həmsədrlərinin” elan edilməsi, ermənilərin işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ bölgəsindən çıxarılması daxildir.

Ermənistan Silahlı Qüvvələri həm canlı qüvvə, həm də silah-sursat baxımından xeyli itki verib. Cəbhə xəttində məhv edilən Ermənistan ordusu Azərbaycanın şəhərlərini və əsas infrastruktur obyektlərini raketlərlə atəşə tutub. Oktyabrın 4-də Azərbaycanın Mingəçevir şəhəri ermənilərin hücumuna məruz qalıb. Ermənistan Mingəçevir anbarının elektrik stansiyasına və hava hücumundan müdafiə sisteminə hücum edib. Azərbaycan hücumun və böyük ekoloji fəlakətin qarşısını alıb. Müharibə zamanı erməni qüvvələri “Toçka U” və “BM30 Yay” raketlərindən istifadə etməklə Gəncə və Bərdəyə də hücum ediblər. Hücumlarda bir neçə mülki şəxs yaralanıb və ölüb. Qeyd edək ki, Gəncə şəhəri o zaman cəbhə xəttindən 100 km aralıda yerləşirdi. Ermənistan ordusunun 44 günlük müharibə zamanı Azərbaycana

qarşı “İsgəndər” raketlərindən istifadə etdiyi barədə də məlumatlar var idi. Belə ki, Ermənistan Rusiya istehsalı olan maksimum 280 km mənzilli “İsgəndər-e” taktiki ballistik raket (TBM) sistemini alıb və 2016-cı ilin sentyabrında keçirilən hərbi paradı nümayiş etdirib.

Qeyd edək ki, 9M723 raket kodunun qalıqları Aleksandr M11 tipinə aiddir. Maksimum uçuş məsafəsi 500 km olan bu raket yalnız Rusiya ordusunun istifadəsi üçündür. Əgər Rusiya Ermənistana “İsgəndər-E” əvəzinə “İsgəndər-M” raketlərini satarsa, Moskva Uesnerin adı silah, nüvə texnikası və texnologiyalarının ixracına nəzarətlə bağlı razılaşmasını pozacaq. Bundan əlavə, Rusiya rəsmiləri həmişə Makedoniyalı İskəndərin başqa ölkələrə ixrac olunmayacağını bildırıblər. Müharibə 2020-ci il noyabrın 10-da Azərbaycan, Ermənistan və Rusiyanın Üçtərəfli Bəyannaməsinin imzalanması ilə başa çatıb. Müqaviləyə əsasən, Qarabağ ərazisinə 1960 odlu silah, 90 zirehli transportyor, 380 maşın və xüsusi texnika yerləşdirilib. Bundan əlavə, atəşkəs rejiminə nəzarət etmək üçün Ağdam ərazisində Rusiya-Türkiyə birgə atəşkəs monitorinq mərkəzi yaradılıb. Türkiyənin sülh prosesində iştirakı bölgədə davamlı sülhün bərqərar olması üçün çox vacibdir və Üçtərəfli Bəyannamə hərbi əməliyyatların dayandırılması üçün mühüm sənədə çevrilib.

Vətən Müharibəsi salnaməsi:

- Prezident İlham Əliyev Tvitter səhifəsində Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Azərbaycan bayrağını qədim Xudafərin körpüsü üzərində qaldırıldığını bildirmişdir.

- Humanitar əsaslarla atəşkəs elan edilməsinə məhəl qoymayan Ermənistan silahlı qüvvələri sazişi növbəti dəfə kobud şəkildə pozdu.

- Ermənistanın məhv edilmiş hərbi texnikasının siyahısı yenilənib. Ordunun düşmən hissəsi ələ keçirildi. Daha bir erməni Su-25 var idi.

- Ermənistan Ağdərə, Füzuli, Hadrut və Cəbrayıl hücum etməyə cəhd etdi.

- Azərbaycan əsgəri Ermənistan xüsusi təyinatlılarının mövqelərini ələ keçirib.

Ermənistana məxsus PUA məhv edilib.

- Düşmənin ələ keçirilən hərbi texnikası və silahları.

- İşğaldan azad edilmiş Füzuli şəhərinin mərkəzində Azərbaycan bayrağı qaldırıldı.

1.2. İşğaldan azad edilmiş kənddə ticarət müəssisələrinin yaradılması və bərpa edilməsinə investisiya qoyuluşlarının iqtisadi mahiyyəti və təsnifatı

Azərbaycan tarixinin minilliklər boyu ən məşhur müharibəsi sayılan Vətən müharibəsində xalqımızın erməni faşizmi üzərində qazandığı məşhur qələbədən sonra təqdim olunmuş sərhədlərin yenilənməsi istiqamətində konkret işlər aparılır. Bu qanuni layihədir, bankın görəcəyi çox işlər var, müasir İKT ilə bağlı tarixi layihədir. Birincisi, minaların yerləşdiyi yerin aradan qaldırılması istiqamətində işlər davam edir. Bu çətin məsələni həll etmək üçün hökumətimizlə yanaşı, Türkiyə və Rusiyanın müvafiq strukturlarının imkanları var.

Erməni tərəfinin qazıntı sahələrinin xəritələrini təqdim etməməsi də erməni faşizminin məhdud baxışlarını əks etdirir. Halbuki bu problemi həll etmək ölkəmizə bağlıdır. Ən mühüm məsələ əhalinin ayrı-ayrı ərazilərə köçürülməsi, qaçqın və köçkünlərin öz evlərinə qayıtmasıdır. Prezidentin tapşırığına əsasən, Prezident Administrasiyası və hökumət strukturları bu istiqamətdə işlər aparır. Əsas məsələlərdən biri də ərazidə nəqliyyat sisteminin yenidən qurulmasıdır.

Bu məqsədlə ayrılmış ərazilərdə nəqliyyat strukturlarının yaradılması istiqamətində iri layihələr həyata keçirilir. Əraziyə yeni dəmir yolları və əsas Füzuli-Şuşa yolu çəkilir. Füzuli, Zəngilan və Laçında yeni hava limanları tikilir. Zəngəzur dəmir yolunun fəaliyyətinin təmin edilməsi, Naxçıvanın blokadadan çıxarılması, Ermənistanın Azərbaycandan İran, Türkiyə və Rusiyaya qoşulması region ölkələri arasında iqtisadi əlaqələri gücləndirmək imkanı verəcək.

Bölgənin ekoloji və iqlim şəraitinə, yüksək dağlıq ərazilərin əksəriyyətinin obyektiv çətinliklərlə üzləşməsinə baxmayaraq, nəqliyyatın inkişafı strategiyası mövcud ərazilərin inkişafının tarazlaşdırılmasında mühüm rol oynayacaqdır. Hazırda lazımi strukturların tutduğu ərazilərdə ətraf mühit, torpaq, su və faydalı qazıntılar üçün lazım olan ehtiyatlar toplanaraq emal edilir və layihələrdə istifadə olunur.

Bu rayonlarda məskunlaşana qədər - 1991-ci ildə əhalinin sayı 442 min nəfər, işçi qüvvəsi isə 256 min nəfər idi. 1991-ci ildə fəaliyyətini dayandırmış 7 rayondan

(Ağdam) 6 min nəfərə yaxın insanın çalışdığı sənaye müəssisələri 800 milyon manata yaxın sənaye məhsulu istehsal etmişlər. Burada onun iqtisadi gücü haqqında bəzi məlumatlar var. Ağdam rayonunda maşınqayırma müəssisəsi, Bakı Kondisioner Zavodunun filialları, Kosmik Tədqiqatlar Elmi-İstehsalat Birliyi, Bakelekromaş zavodları fəaliyyət göstərirdi. Yalnız Ağdamın sənaye və aqrar-sənaye kompleksinin müəssisələrində 3400 sənaye işçisi çalışırdı. Burada karyera inkişaf etdirildi. Ağdam konserv, unçəkmə və bir sıra çörək zavodlarının tikilib istifadəyə verilməsi 1970-1985-ci illərdə yeyinti sənayesi istehsalının 3,3 dəfə artırılmasını təmin etdi. Qubadlıda, Xanlıq, Əli-Qulu, Novlu, Bəşarat kəndlərində Bakı Tekstil Kombinatının və 2-ci Xalça Kombinatının filialları yaradılmışdır. Rayonda yerləşən Bakı fəhləsi, Bakı Torpaq Transformatorları, Kür-Qarabağ İstehsalat Birliyi rayon filialları zəruri məhsulların istehsalını ildən-ilə artırıb. 1987-1990-cı illərdə Laçın və onun Cımlı, Uran, Xumarta, Qarabəyli, Ərikli kəndlərində Bakı istehsalat tikiş birliyinin filialları, Bakı-Voladarin istehsalat tikiş birliyi, Gəncə istehsalat tikiş birliyi, Sumqayıt üst trikotaj fabriki istifadəyə verilmişdir. Rayonda mineral su qablaşdırma zavodu, süd emalı zavodu, yağ pendiri zavodu, ət-süd kombinatı, karxana zavodu fəaliyyət göstərirdi. Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı torpaqlarında əkin sahələrinin payı Aranın digər rayonlarına nisbətən aşağı olsa da, işğaldan əvvəl bu rayonlarda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun artması tendensiyası müşahidə olunurdu.

İşğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatı xüsusi yer tuturdu. Həmin dövrün hesablamalarına görə, respublikada istehsal olunan barama istehsalının 12 faizi, dənli bitkilərin 4 faizi, tütünün 9 faizi, ət və südün 7,6-11 faizi Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunun payına düşür. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunda heyvandarlığın payı 65-72 faiz təşkil edirdi. Rayonun zəngin təbiəti, otlaq və çəmənlikləri ətlik-südlük maldarlığın və qoyunçuluğun inkişafına geniş imkanlar yaratmışdır.

1991-ci ildə təkçə Füzuli rayonunda 116 min ton üzüm istehsal edilmişdir ki, bu da respublika üzrə ümumi üzümün 11 faizini təşkil edirdi. Təxminən 7 rayonda 300 min ton üzüm yığılıb. Horadiz pambıqtəmizləmə zavodu ölkənin

pambıqtəmizləmə zavodu istehsalının 13%-ni təşkil edir. Bu rayonlar respublikanın mühüm kənd təsərrüfatı rayonları hesab olunurdu. Ərazi meşə örtüyü ilə çox heyranedicidir.

Xalqımız İlham Əliyevə Azərbaycanın xilaskarı, onun güclü və qüdrətli olması üçün var gücü ilə çalışan lider kimi inanır. Prezident İlham Əliyev ən yüksək səviyyədə Azərbaycan dövlətinin ölkəmizi müstəqillikdən məhrum edən qüvvələrə və təhlükələrə qarşı çoxşaxəli fəaliyyətində yeni dövrə qədəm qoyur. Ölkə iqtisadiyyatını gücləndirmək üçün yeni dövlət proqramları, konsepsiyalar hazırlanır və bu məsuliyyətli işə iqtisadiyyat da öz töhfəsini verməlidir. Fikrimizcə, ölkə iqtisadiyyatının tarazlı inkişafı təmin edilmişdir. Elmi ədəbiyyatda rayonlaşdırma dedikdə, inzibati xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən ölkə ərazisinin qarşılıqlı əlaqəsi başa düşülür. Dünyanın müxtəlif regionlarının hərtərəfli təhlili aparılıb, bu regionlarda formalaşan regionlar silsilə hadisələrə məruz qalır, bölünür və s.

Aşağı iqtisadi inkişaf kontekstində respublika rəhbərliyi qərara gəldi ki, iqtisadi potensial bütöv bir kompakt kənd ərazisini yaxınlıqdakı kəndləri inkişaf etdirən böyük sosial mərkəzlə təmin edir. 1930-cu illərin ilk beşillik planlarının uğurla həyata keçirilməsi, bir neçə il ərzində yeni vəzifələrin həyata keçirilməsi. 1951-ci ildə respublikada 72 rayon, 1145 Sovet rayonu, 1964-cü ildə isə 38 və 822. 2019-cu il yanvarın 1-nə respublikada 78 iri şəhər, 14 kənd rayonu, rayon 63 kənd idarəsi və 42 kənd rayonu var idi.

1957-ci ildə təklif olunan iqtisadi zonalar aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir: I Abşeron, II Quba-Xaçmaz, III Lənkəran-Astara, IV Kür-Araz, IVa Yevlax-Mingəçevir, IVb Aşağı Şirvan-Arazyan, V Kirovabad-Daşkəsən, VI Şəki-Zaqatala, VII Dağ Şirvan, VIII Kəlbəcər-Laçın, IX Naxçıvan MSSR, X Dağlıq Qarabağ. Lakin ölkədə məhsuldar qüvvələrin yenidən bölüşdürülməsi prosesi, xüsusən də regionda iqtisadi münasibətlərin və əməkdaşlığın inkişafı daha təhlükəsiz rayonlaşdırma sistemini tələb edirdi. Elmi-praktik müzakirələrdən sonra Azərbaycan hökuməti respublikanın 13 iqtisadi zonaya bölünməsi planını təsdiq etdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, rayonlaşdırma strategiyası XX əsrin ikinci yarısından həyata keçirilir. Təşəbbüsdə Prezident İlham Əliyevin bilavasitə müdaxiləsi ilə

2004-cü ildən indiyədək həyata keçirilən dörd regional inkişaf proqramının regionda iqtisadi fəallığın dirçəlməsinə əsaslı zəmin yaratdığı, sosial-iqtisadi inkişafda və gələcək inkişafda daha böyük rol oynadığı vurğulanıb.

Cənab Prezident, Böyük Vətən Müharibəsinin 44-cü günündə və bu gün Ali Baş Komandan İlham Əliyev qətiyyətlə, böyük qürur və böyük sevinclə xalqımızda böyük iftixar hissi doğuraraq demişdir: Qarabağ bizimdir, Qarabağ Azərbaycandır! Qarabağı Azərbaycanda sürətlə inkişaf edən ölkəyə çevirmək çağırışları həm də iqtisadi rayonlaşdırma sxeminə yenidən baxılmasını tələb edir.

Hazırda respublikanın ərazisi aşağıdakı iqtisadi rayonlara bölünür: Bakı; Abşeron; Gəncə-Qazax; Şəki-Zaqatala; Lənkəran; Quba-Xaçmaz; Aran; Yuxarı Qarabağ; Kəlbəcər Laçın; Dağ Şirvan; Naxçıvan Muxtar Respublikası. Hazırkı təsnifata görə, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonuna Cəbrayıl, Füzuli, Ağdam, Tərtər, Xocalı, Şuşi, Xocavənd rayonları, Xankəndi şəhəri daxildir. Tarixi-coğrafi baxımdan Qarabağ hesab olunan Ağcabədi və Bərdə rayonları (respublika ərazisinin 24,4%-i) 18 inzibati rayonu əhatə edən Aran iqtisadi rayonuna daxildir (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi).

Dahi Üzeyir Hacıbəyovun doğulduğu yer Qarabağın Şuşa qəzasının Ağcabədi kəndi olub. Baş nazir Heydər Əliyev və Respublika Prezidenti hər dəfə Ağcabədi və Bərdə rayonlarına səfər edəndə bu rayonları Qarabağın inkişaf edən rayonları adlandırırlar. 3 iyul 2020-ci il tarixində Ağcabadda ASAN Həyat kompleksinin açılışında çıxış edən İlham Əliyev demişdir ki, bu mərkəzin Ağcabad rayonunda yaradılması təəccüblü deyil.

Ağcabədi ölkənin ən böyük rayonlarından biridir. Ağcabədi Qarabağ bölgəsində yerləşir və son illər rayonun inkişafı üçün çoxlu işlər görülüb. Burada ölkənin ən böyük xəstəxanalarından biri olan mərkəzi rayon xəstəxanası tikilib. Yeni avadanlıq. Olimpiya İdman Kompleksi, Qarabağ Muğamı Mərkəz, ASAN Həyat kompleksi - bütün bunlar mənim təşəbbüsüm və dövlət vəsaiti hesabına həyata keçirilib .

Prezident İlham Əliyev 2015-ci il martın 12-də Bərdədə ASAN xidmət mərkəzinin açılışında deyib: ASAN xidmətin istifadəyə verilməsi Bərdədə mərkəz

çox mühüm hadisədir. Bu heyvətəmiz xidmət ilk dəfədir ki, Qarabağ bölgəsində həyata keçirilir. Mən şadam ki, ASAN xidmət Qarabağ ölkəsində işləyir və bu xidmət bütün yaxınlıqdakı rayonların sakinlərinə, məcburi köçkünlərə xidmət göstərəcək. Əminəm ki, bu, bərdəliləri sevindirəcək... Qarabağ yurdum Bərdəyə qayıtmağıma çox sevinəcəyəm.

İnanıram ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü qayıdacaq. Bu gün Qarabağda ASAN xidmətlər fəaliyyət göstərir. Elmi araşdırmalar və tarixi məlumatlar sübut edib ki, Qarabağ bölgəsi vahid coğrafi bölgə, mürəkkəb ekosistem, vahid çay şəbəkəsi, əlaqəli iqtisadiyyat və informasiya sistemidir. Qarabağın coğrafi-iqtisadi birliyi onun digər bölgələrlə əlaqə mühiti, kritik məlumatlar, Ağdam-Xankəndi 10 dəmir yolu xətti, yollar, qaz kəməri, elektrik sistemi ilə bağlıdır. Qarabağın hərtərəfli tarazlı inkişafı. və bütün təməlini qoyun.

Təcrübələr göstərir ki, iqtisadi sistemin inkişafında regionların ekoloji-iqlim xüsusiyyətləri, təsərrüfatların müstəqilliyi, təbii sərvətlərin mövcudluğu və istifadəsi, məskunlaşma, ölkədə birbaşa nəqliyyat sisteminin qurulması kimi amillər nəzərə alınır. Bütün bunlara əsaslanaraq hesab edirik ki, Qarabağın yuxarı iqtisadi zonası yaradılıb, Qarabağı vahid iqtisadi zona kimi, o cümlədən Bərdə və Ağcabədi, Yevlaxı hökumətin bölmə sxeminə daxil etmək lazımdır.

Mərkəzi Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 1988-ci ildə milli gəlirin 40%-dən çoxu sənaye sektorunun payına düşmüşdür.

Eyni zamanda və digər amilləri nəzərə alaraq, 1995-ci ildə 1990-cı illərin əvvəllərində əməliyyatların dayandırıldığı 3800 firma fəaliyyət göstərirdi. Üstəlik, müstəqilliyin ilk illərində ölkəmizin neft sənayesi iflasa uğradı, keçmiş sovet dövlətlərində və düşərgə ölkələrində neft-kimya avadanlıqlarına tələbatın 70-85 faizini təşkil edirdi.

Neft sənayesinin inkişafında müəyyən problemlər olub ki, bunların hamısı neft, işıqlandırma və qida sənayesində baş verib. Müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycanın əsas sahələrindən biri olan kənd təsərrüfatının inkişaf vəziyyəti aşağı düşüb. Bütün bunlar ölkə üçün unikal problemlərdir, lakin bizim etibar etmədiyimiz problemlərdir.

Ona görə də düşmən ermənilərin ölkəmizə qarşı ərazi iddiaları davam edir, onlar 90-cı illərin əvvəllərində Rusiya qoşunlarının bilavasitə iştirakı ilə ərazilərimizin bir hissəsini işğal ediblər. Ermənistan separatçıları BMT-nin və digər Dördüncü Düzəlişin tərəflərinin bu böhranın regional bütövlüyümüz çərçivəsində həlli ilə bağlı qəbul etdiyi qətnaməyə reaksiya verdilər və beynəlxalq ictimaiyyətə buna məhəl qoymadı.

Mərhum prezident Heydər Əliyevin bütün hərəkətlərinə baxmayaraq, qəzəbi qaldı. Sonda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Baş Nazir İlham Əliyev bu yolda çox iş görsə də, ən qatı düşmən buna razı olmadı. Bütün bunlar yeni bir fenomenə səbəb oldu: 28 sentyabr 1920-ci ildə düşmən müttəfiqlərinin siyahısını təhrik etdi və buna cavab olaraq Ali Baş Komandan Ordu Korpusuna müharibə etirazı keçirmək üçün tarixi əmr göndərdi.

Bu yazıda biz yeni iqtisadi rayonlar haqqında danışacağıq. Prezidentin sözlərinə görə, işğal olunmuş ərazilərdə Azərbaycana dəymiş ziyan beynəlxalq ekspertlərə müraciət etməklə qiymətləndiriləcək. Bu qiymətləndirmənin nəticələrini BMT-nin Ermənistan üzrə Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin qərarlarında görmək olar. Ona görə də burada konkret rəqəmlərdən yox, ümumilikdə ölümlərdən danışırıq.

Beləliklə, Ermənistan bu illər ərzində işğal etdiyi ərazilərə mülkiyyətdən, ətraf mühətdən, mənəviyyatdan məhrum olub. Bu ərazilər məskunlaşanda yaşayış, kənd təsərrüfatı, sənaye, turizm və digər məqsədlər üçün istifadə olunurdu. Ona görə də işğal zamanı bu evlər itirilmiş ərazilərə ayrılmış, həmin təsərrüfatların gəlirləri (gəlir, mənfəət) ermənilər tərəfindən bağışlanmışdır.

İşğal zamanı bu rayonların 8377 kəndi ermənilər tərəfindən dağıdılıb və talan edilib. Ona görə də bu təsərrüfatlarda yaşayan dostlarımızın evləri, mebelləri, inəkləri, toyuqları ermənilər tərəfindən bağışlanıb və vaxtilə bu adamlar bu təsərrüfatlardan heç bir pul almayıblar, ona görə də dövlət büdcəsinə daxil olublar.

Eyni şeyi burada fəaliyyət göstərən sənaye şirkətləri və turistik yerlər haqqında da demək olar. İşğal olunmuş ərazilərdəki elektrik stansiyaları və xammal ermənilər tərəfindən verilib və bu ərazilərdəki xəstəxanalar ermənilərin nəzarətindədir. Qızıl,

mineral su və s. illər ərzində ermənilər tərəfindən işğal olunmuş ərazilərə bölünürdü. Aşağıdakıları bildirməyə bilirik: yaşayış məntəqələrində 155 müxtəlif növ faydalı qazıntı yatağı, 8 qum-çınqıl (96 milyon 988 min ton); 6 tikinti qumu; 9 gips, anhidrid və gips; 1 perilit (4 milyon 475 m³ perilit); 1 pis; 4 vermikulit; 15 rəngli daş və bəzək əşyaları (əqiq, nefrit, oniks, kad, pefritoid və s.) mövcuddur (Tikinti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 13 yanvar 1995-ci il).

Bu resurslar son 30 ildə ermənilər tərəfindən paylanıb. Bəs sonra bu ərazilərdə əsas problemlər hansılar olmuşdur?

İlk növbədə bu ərazilərin təmizlənməsi:

- bu ərazilərdə infrastruktur obyektlərinin tikintisi;
- insanların həmin yerlərə qismən köçürülməsi.

Burada həyatı bərpa etmək və gələcək inkişaf üçün başqa nə etmək lazımdır?

- Bu sahələrdə özəlləşdirmə;
- yeni iş yerlərinin yaradılması məsələlərinin həlli;
- Burada yaşayan və işləyən şəxslərin 5 il müddətinə gəlir vergisindən azad edilməsi;
- insanların bu ərazilərə axınını təşkil etmək üçün əmək haqqına artımlar etmək;
- Bu istiqamətlər üzrə müxtəlif universitetlərdən gənc mütəxəssislərin cəlb edilməsi.

Mövcud qaydalara əsasən, pedaqoji ixtisasları bitirənlər imtahan verərək konkret məktəbin boş qalan yerlərinə yerləşdirilir (“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, 13 yanvar 1995-ci il). Kənd yerlərində ticarət müəssisələrinin bərpa edilməsi və yeni ticarət obyektlərinin yaradılması özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

Burada fəaliyyət göstərəcək ticarət obyektləri, yəni mağazalar, köşklər və müvəqqəti, mövsümi, səyyari ticarət yerləri KOS olmaqla fəaliyyət göstərir. Hər bir ticarət obyektinin öz sahibkarı olacaqdır. Bununla yanaşı, yerli bələdiyyə orqanlarının mülkiyyəti olan munitsipal ticarət və digər xidmət obyektlərinin də yaradılması və bunların yerli əhaliyə, həmçinin gəlmə turistlərə və qonaqlara xidmətlər göstərməsi istisna deyildir. Bu tədqiqat işində kiçik və orta sahibkarlıq

subyektı kimi fəaliyyət göstərən mağazanın bərpa edilməsi və ya yenidən inşa edilməsi məsələləri tədqiq edilir.

İlk əvvəl bərpa edilmə və yenidən inşa edilmə ifadələrinə aydınlıq gətirilməsi məqsədəuyğun olar. Azğın erməni işğalçıları işğal zonasında olan bütün kəndləri, şəhərləri və qəsəbələri elə vəziyyətdə talan edib, söküb, oradan əldə etdikləri tikintiye yararlı olan materialları oğurlayıb, ya Ermənistanı daşıyıb aparmış, ya da satmışdırlar.

Bu şəraitdə 30 ilə yaxın dövr ərzində heç bir tikili, o cümlədən də heç bir xidmət obyektı salamat qalmamışdır. Ona görə də hər hansı bir ticarət və ya digər xidmət obyektını bərpa etməkdən söhbət gedə bilməz. Onun yerində və yaxud, yeni yaşayış məntəqəsinin digər bir əlverişli ərazisində yeni xidmət obyektının inşa edilməsi bərpa məsələsini əvəz edə bilər.

Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərçanlı kəndi də buna nümunə ola bilər. Kəndi bərpa etmək üçün onu tamamilə yenidən inşa etmək lazım gəlmişdir. Burada tamamilə yeni bir mağaza binası tikilmiş və həmin mağaza hal-hazırda fəaliyyət göstərir.

Məlumdur ki, Cocuq Mərçanlı kəndi 2016-cı ilin aprel ayında Lələtəpə yüksəkliyi uğrunda gedən döyüşlər nəticəsində işğaldan azad edilmiş və sonrakı illərdə bərpa edilmişdir. İşğal dövründə kənd erməni quldurları tərəfindən qarət edilmiş və tamamilə dağıdılmışdır. Aşağıda verilmiş şəkildə Cocuq Mərçanlı kəndində dağıdılmış mağaza binasının görüntüsü verilmişdir (Şəkil 1).

Şəkil 1: Cocuq Mərçanlı kəndində dağıdılmış mağaza binası

Mənbə: Müəllif tərəfindən, <https://xalqgazeti.com/mobile/az/news/60795>) saytıdan götürülmüşdür.

Şəkildə görüldüyü kimi, mağazanın binası tamamilə dağıdılmışdır. Divarlarda və ətraf ərazilərdə yanmış izləri hələ də görünməkdədir. Bunlardan aydın olur ki, azğın düşmənlər mağazanı qarət etdikdən sonra onu yandırmışdılar.

Şiddətli yanğının və onun üzərindən keçən 30 ilə yaxın dövr ərzində baş vermiş təbiət aşınmalarının nəticəsində mağaza binasının bərpa edilərək, hər hansı bir təyinat üzrə istifadə edilməsinin qeyri-mümkünlüyü göz qabağındadır. Ona görə də onu bərpa etmək üçün divarları tamamilə uçurtmaq, ərazini təmizləmək, planlama və bərkitmə işləri aparmaq və yeni mağaza binası tikmək lazım gəlir.

Ona görə də dağıdılmış mağaza binasını öz yerində deyil, yeni şəraitə uyğun olan başqa məkanda inşa etmək məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Həmin mağaza binasının yerində isə müasir və abad yaşayış evləri tikilmişdir. Bunlar aşağıda verilmiş 2-ci şəkildə görünür.

Şəkil 2: Dağıdılmış mağaza binasının yerində inşa edilmiş yaşayış evləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən, <http://femida.az/az/news/56639/Cocuq-M%C9%99rcanl%C4%B1-%C9%99vv%C9%99l-v%C9%99-sonra---FOTOLAR>, saytıdan götürülmüşdür.

Yuxarıda verilmiş şəkillərdən görüldüyü kimi, kənddə işğaldan əvvəl fəaliyyət göstərmiş mağazanın kənd yerləri üçün tipik hesab edilən binası mövcud olmuşdur. Şəkildən müəyyən etmək olar ki, onun uzunluğu təqribən 20 metr, eni isə 10 metr olar. Bununla yanaşı, əsas binanın yanında və ona bitişik köməkçi tikililərin də mövcud olduğu aydın görünür.

Binanın əsas hissəsi uzunluq istiqamətində daxili divarla yarıya bölünmüşdür ki, onun da arxada olan hissəsi anbar, qabaqda olan hissəsi isə ticarət zalı kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Həm anbar hissəsi, həm də ticarət zalı tipik ticarət avadanlığı ilə və soyuducu vitrinlərlə təchiz olunmuşdu. tipli mağaza binaları işğal olunmuş kəndlərin böyük əksəriyyətində mövcud idi. Bütün bu dağıdılmış aktivləri müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə bərpa etmək üçün külli miqdarda investisiya qoyuluşu tələb olunur.

1.3. Ticarət müəssisələrinin yaradılması və bərpa edilməsi üzrə investisiya qoyuluşlarının uçotunun normativ və hüquqi əsasları

Ticarət və digər xidmət müəssisələrinin bərpası və bərpa üçün investisiyaların uçotunun hüquqi əsasları Mühasibat Uçotu Aktının müddəaları ilə müəyyən edilir. Qanunun 3-cü və 4-cü maddələrinin müddəaları hər bir müəssisədə təsərrüfat əməliyyatlarının qeydiyyatına alınması üçün hüquqi əsasların yaradılması üçün əsas hesab edilir. 4 may 2018-ci il tarixində edilmiş dəyişikliklərdən sonra bu qanun maddələrinin müddəaları müvafiq beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarına uyğun olaraq 30 yanvar 2017-ci il tarixindən Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təmin etməklə, investisiya əməliyyatlarının təşkilinə dair tələblər Qaydaların müddəalarının nəzərə alınmasını nəzərdə tutur.

Eyni zamanda, investisiyaların uçotu ilə bağlı bir sıra tənzimləyici məsələlər Vergi Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydalarla tənzimlənir. Dövlətin diqqəti Azərbaycanın davamlı sosial-iqtisadi inkişafına, işğaldan azad edilmiş torpaqların bərpasına yönəlib. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev ötən il keçirdiyi müşavirədə demişdir ki, bu, torpaqlarımızın işğalından ötən otuz ildə ən mühüm tarixi hadisədir.

Görüşdə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə tikinti işlərinin aparılmasının zəruriliyi bir daha təsdiqlənib. Eyni zamanda, qədim yaşayış məskənlərimizdə tariximizi, mədəniyyətimizi, iqtisadiyyatımızı dirçəltmək üçün bu sahələrə investisiyaların və digər investisiyaların mərhələli şəkildə cəlb edilməsi vacib idi. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi işğaldan azad edilmiş torpaqların abadlaşdırılması və inkişaf etdirilməsi, ölkəyə yeni, yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, xüsusilə bu regionların iqtisadi potensialının qeyri-neft sektoruna cəlb edilməsi istiqamətində addımlar atır (Abbasov G.Ə. 2013: s.290).

Zəngilan rayonunda “Ağıllı kənd” konsepsiyasının həyata keçirilməsi və bu konsepsiyanın həyata keçirilməsində yerli və xarici investisiyalardan səmərəli istifadə olunması təsdiq edilib. Bu ilin yekunlarına həsr olunan müşavirədə çıxış edən dövlət başçısı işğaldan azad edilən ərazilərin gələcəkdə yaşıl enerji zonalarına

çevriləcəyini deyib: “Artıq xarici və yerli investorları dəvət edilmişdir”. Bu bizim planımızdır. Zəngilan və Kəlbəcər rayonları günəş enerjisi istehsalı üçün böyük potensiala malikdir. Bu sahədə çoxlu sayda ilkin araşdırmalar aparılıb və ona görə də biz elektrik və elektrik xətlərimizi yenidən çəkəcəyik, Qarabağı yaşıl enerji zonasına çevirəcəyik. Beləliklə, təkcə Kəlbəcər və Laçın rayonlarında dağıdılan və bərpa olunan stansiyaların gücü 120 meqavat olacaq. Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın, Şuşa, Ağdam və Kəlbəcər rayonlarında 110 kilovatlq elektrik şəbəkəsinin, ümumilikdə 308 kilometr uzunluğunda elektrik verilişi xəttinin və yeni yarımstansiyaların tikintisi nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, “Xudafərin” və “Qız qalası” SES-lərinin tikintisi planları aparılır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin göstərişi ilə azad edilmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatının inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılır. Belə ki, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi “Azərkosmos” ASC peyk çəkilişləri əsasında təmizlənmiş ərazilərdə faktiki əkin sahələrinin xəritəsini tərtib etmişdir (Abbasov G.A. 2000: s.145).

Əgər gənc mütəxəssis başqa bir gənc mütəxəssislə ailə qurursa, onun sosial problemləri birdəfəlik həll olunmalıdır. - bu ərazilərdə (fermalarda, icmalarda və s.) bitkiçiliyin, heyvandarlığın, əkinçiliyin, arıçılığın, baramaçılığın xüsusi inkişafı üçün şərait yaradılması; - Bakıda yerləşən ali məktəblərin işini asanlaşdırmaq, regionların inkişafını təmin etmək üçün bölgələrdə iki universitetin yaradılmasını təklif edirik: ilk universitet Ağdamda açılacaq.

Niyə Ağdam? Təbii ki, bu universitetin Şuşada, mədəniyyət mərkəzimizdə açılması çox yaxşı olardı. Bununla belə, Şuşanın ərazisi məhduddur və müasir universitetlərin tikintisi kampusların tikintisini nəzərdə tutur.

Qeyd edək ki, respublikanın bu və ya digər ali məktəblərində çalışan müəllim və müəllimlər də bu ali məktəblərdə çalışacaqlar. Nəhayət, Ağdamda yaradılacaq universitetə QARABAĞ adının verilməsini təklif edirik. Biz Cəbrayıldə ikinci universitetin açılmasını təklif edirik və bunu belə əsaslandırırıq: birincisi, Cəbrayıldə universitet şəhərciyinin tikintisi üçün gözəl şərait var; ikincisi, mənfur düşmənimiz Cəbrayıl, Ermənistandan uzaqda; Üçüncüsü, Cəbrayılın yalnız bir

Xudafərin körpüsü var ki, bu körpü bizi Güney Azərbaycanla əlaqələndirir, bu da çox simvolikdir. Bu universitetdə Cəbrayıldan, Beyləqan rayonundan, Füzulidən, Xocavənddən, Qubadlıdan, Zəngilandan, Laçından, Kəlbəcərdən, Naxçıvan Muxtar Respublikasından olan soydaşlarımız və nəhayət, Cənubi Azərbaycandan olan soydaşlarımız təhsil ala biləcəklər. Universiteti “XUDƏFƏRİN” adlandırmağı planlaşdırırıq. Bütün bu ideyaların həyata keçirilməsi azad torpaqlarımızda həyatın normallaşacağına, bütövlükdə Azərbaycan adlı bir ölkənin dünyada öz sözünü deyəcəyinə əminlik yaradır.

II FƏSİL. TİCARƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNİN YARADILMASINA İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

2.1. Ticarət müəssisələrinin yaradılması və bərpa edilməsi üzrə investisiya qoyuluşları üzrə təsərrüfat əməliyyatlarının iqtisadi mahiyyəti və sənədləşdirilməsi xüsusiyyətləri

Ümumilikdə ticarət müəssisələrinin yaradılması və bərpa edilməsi üzrə investisiya qoyuluşları üzrə təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat uçotu ikili məqsədlə ilkin sənədlərdə əks olunan təsərrüfat əməliyyatlarının sistemləşdirilməsi prosesidir:

a) müəssisənin aktivlərinin mövcudluğuna, hərəkətinə və rəşional istifadəsinə, təchizatçı və podratçılara, maliyyə-kredit orqanlarına və s. qarşısında öhdəliklərinin vaxtında yerinə yetirilməsinə nəzarəti təmin etmək;

b) daxili və xarici hesabatların (maliyyə, vergi və statistik) hazırlanması üçün məlumatların formalaşdırılması.

Bazar iqtisadiyyatına keçid ilk növbədə kapitalın və maliyyə resurslarının sərbəst hərəkəti üçün geniş məkan yaratdı. Bu ssenaridə hər bir təsərrüfat subyekti malik olduđu kapitaldan və maliyyə resurslarından daha yaxşı istifadə etmək, qalanlarını isə bu və ya digər formada daha çox təkrar istehsal etməyə yönəltmək üçün daha çox məhsuldarlığa və sosial faydalara malik olmalıdır.

İnvestisiya dedikdə, təşkilatın mülkiyyət və ya idarəetmə xarakterindən asılı olmayaraq, böyük miqyaslı aktivlərin və əqli mülkiyyətin istehsalı üçün sərbəst maliyyə resurslarından istifadə edilməsi başa düşülür. İnvestisiya müxtəlif forma və ölçülərdə istifadə oluna bilən geniş bir anlayışdır.

Belə ki, sahibkarlar və dövlət qurumları külli miqdarda istehsal etmək üçün malik olduqları vəsaitləri idarə etməklə yanaşı, onları ikinci dərəcəli və üçüncü şəxslər vasitəsilə həyata keçirmək imkanı əldə edəcəklər (Sadıqov A.Ə., Sadıqov T.Ə., Cəfərova Ş.A., Sadıqov C.A. 2015).

İnvestisiyaların yuxarıdakı xüsusiyyətləri təsərrüfat subyektlərinin investisiyalara birbaşa çıxışını təmin etmir. Buna görə də kooperativ şirkətlər öz sertifikatlaşdırılmış kapitalının aşağı dəyəri elan edildikdən sonra satışını təşkil edirlər.

Təsərrüfat subyektləri təkrar istehsalın miqyasını artırmaq və mənfəət əldə etmək üçün öz sərəncamında olan daşınar və daşınmaz əmlaka, habelə binalara, tikililərə, avadanlıqlara və digər maddi ehtiyatlara investisiya qoya bilərlər. Belə ki, təsərrüfat subyektləri əlavə gəlir əldə etmək məqsədi ilə İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq sərbəst və daşınmaz əmlakı rəsmiləşdirə, sənədləşdirə, sərəncam verə və investisiya edə bilərlər.

Audit zamanı sahələr üzrə investisiyaların analitik uçotunun düzgün aparılmasını, hesabatlarda əksini qiymətləndirmək lazımdır.

Şirkətin investisiya xərcləri qiymətli kağızların, daha doğrusu, pulun, əsas vəsaitlərin, qeyri-maddi aktivlərin birgə müəssisələrdə, törəmə müəssisələrdə, səhmdar cəmiyyətlərində, ortaqlıqlarda aktiv-passivlərə xəbər öhdəlikləri şəklində debitor borcları daxildir.

Kapital qoyuluşları müddətdən asılı olaraq qısamüddətli (bir ilə qədər) və uzunmüddətli (bir ildən çox) bölünür. Bu, həm də investisiyanın hansı məqsədlə təsnif olunduğundan asılıdır.

Auditor bilməlidir ki, uzunmüddətli investisiyalara qiymətli kağızlara investisiyalar, digər müəssisələrin nizamnamə kapitalına investisiyalar, xarici kapital və digər investisiyalar, habelə ödəmə müddəti bir ildən çox olan səhmlərə investisiyalar, faiz istiqrazları daxildir.

Uzunmüddətli investisiya aktivi 151 No-li Uzunmüddətli maliyyə qoyuluşu hesabında uçota alınır və balansın aktivlərində əks etdirilir.

Maliyyə investisiyasından asılı olaraq, bu hesabda uzunmüddətli maliyyə sərmayəsini qeyd etmək üçün bir neçə subhesab açıla bilər:

1. Səhmlər və səhmlər.
2. İstiqrazlar.
3. Verilmiş kreditlər.

Səhmlərin və səhmlərin subhesabına səhmdar cəmiyyətlərinin səhmlərinə qoyulan investisiyalar, ölkə daxilində və xaricdə yaradılmış qurumların və törəmə cəmiyyətlərin nizamnamə kapitalına qoyulan investisiyalar, mülkiyyət formaları, digər uzunmüddətli investisiyalar və onların tədbirləri, investisiyalar daxildir.

İstiqrazlar subhesabında həm dövlət, həm də yerli borc, dövlət və özəl qurum və təşkilatların qiymətli kağızları üzrə faizli istiqrazlara pul vəsaitləri və digər investisiyalar nəzərə alınır.

Uzunmüddətli investisiyalar (səhmlər, istiqrazlar, qiymətli kağızlar və s.) 151N-li hesabın alış qiymətində uzunmüddətli maliyyə qoyuluşu kimi göstərilir.

Müəssisə və təşkilatlar uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarını həyata keçirərkən 151N-li investisiya hesabının debetində uzunmüddətli maliyyə qoyuluşu hesablarının kreditində həmin investisiyalarla bağlı mal və materialların qiymətləri nəzərə alınır.

Ola bilsin ki, idarə və təşkilatların fondlara, istiqrazlara, səhmlərə, digər qurumlara investisiyaları 151N-li Uzunmüddətli maliyyə aktivləri hesabında ayrıca qeyd olunan auditor tərəfindən yoxlanıla bilər.

Bu əməliyyat hesabın debetində müxtəlif kreditorlar və kreditorlarla hesablaşmalar hesabının kreditində uzunmüddətli maliyyə qoyuluşu, sonra isə hesabın debetində uzunmüddətli maliyyə qoyuluşu qeyd edilir.

Müəssisə və təşkilatlar tərəfindən alınmış istiqrazların, səhmlərin və qiymətli kağızların alış qiyməti onların dəyərindən aşağı ola bilər. Bu zaman firma və təşkilatlar qazanc hesablanarkən istiqrazların, səhmlərin və istiqrazların alış qiyməti ilə minimum dəyəri arasındakı fərqi hesablamalıdırlar.

Həmçinin istiqrazlar, çubuqlar və çantalar və s. qiymətli aktivlər satış zamanı geri qaytarıldıqda 151N-li uzunmüddətli investisiya hesabında əks etdirilən məbləğ nominal dəyərə bərabər olmalıdır.

Bu hesab 151 Uzunmüddətli Maliyyə Hesabı Siyahısında verilmişdir. Qiymətli malların qiyməti və satışı araşdırılarkən 601N-li hesabın rəhbərliyi diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir.

Ödənilmiş vəsaitlərin subhesabında firma və təşkilatların digər müəssisə və təşkilatlara verdiyi uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarının və digər mədaxillərin hərəkəti nəzərə alınır. Bundan əlavə, müəssisə və təşkilatlara, habelə digər müəssisə və təşkilatlara bank hesablarında saxlanılan uzunmüddətli investisiya fondlarının ayrıca uçotunu aparmağa icazə verilir.

Müəssisə və təşkilatlara vəsait 151N-li “Uzunmüddətli maliyyələşdirmə” hesabında və 223N-li “Hesablaşma” hesabında və digər əlaqədar hesablarda əks etdirilir.

Uzunmüddətli investisiyalar üçün təsdiq edilmiş təhlil qeydləri məcmu uçot məlumatları ilə müqayisə edilməlidir. Çünki uzunmüddətli investisiyaların auditi hər bir layihə üçün ayrıca aparılmalıdır. Mühasibat dəyəri uzun müddət ərzində investisiyanın növündən və onun həyata keçirildiyi obyektin spesifik xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bu tip mühasibat uçotu sistemi yerli və xarici bizneslərə uzunmüddətli investisiyalar haqqında ətraflı məlumat toplamaq üçün vacibdir.

Uzunmüddətli investisiyaların nəzərdən keçirilməsi və kənar nəzarət ən mühüm, həlledici məsələlərdən biridir. Auditorun bu nəzarəti firma və təşkilatlar üçün vacibdir.

Firmalar yalnız səhmlərə və istiqrazlara deyil, həm də əsas vəsaitlərin alınmasına, istehsalına uzunmüddətli investisiyalar edə bilirlər.

Torpaq, tikili və avadanlıqların qiymətləndirilməsini apararkən auditor aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

- Tamamlanmış əsas tikinti uçotu.

- Tikinti başa çatmasına bütün tikinti-quraşdırma işləri daxildir, avadanlıqların quraşdırılması obyektləri tam başa çatdırılmış, leqallaşdırılmış və ilkin qəbul sənədi ilə təsdiq edilmiş və hazırlanıb istifadəyə verilmişdir. İşlərin qəbulu və istismarı zamanı qəbul-təhvil-təslim aktlarına baxılmalı, eyni zamanda layihə sənədlərinə və smetalara uyğunluğu yoxlanılmalıdır.

Tamamlanmış obyektlərin istismara verilməsi komitə tərəfindən tərtib edilmiş 14-14 və 16-16-cı aktlarla rəsmiləşdirilib.

1. Avadanlıqların quraşdırılması və qurulması xərclərinin uçotu.

2. Əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan xərclərin xaric edilməsi.
3. Alınan və quraşdırılan avadanlıqların uçotu.
4. Quraşdırma tələb etməyən avadanlıqların uçotu.
5. Digər kapital qoyuluşlarının uçotu.
6. Əsas vəsaitlərin, torpaqların, qeyri-maddi aktivlərin uçotu.
7. Tamamlanmış tikinti obyektinin inventar dəyərini düzgün müəyyən edilməsi.

Tikintisi başa çatmış bina və tikililərin inventar dəyəri onların tikintisinin dəyərindən və digər əsaslı vəsait qoyuluşlarından ibarətdir. Digər əsaslı məsrəflər obyektlərin inventar dəyəri ilə birbaşa bağlıdır. Əgər onlar bir neçə obyektə aiddirsə, o zaman bu obyektlər üzrə xərclər proporsional şəkildə bölünə bilər.

Obyekt hissə-hissə icarəyə verildirsə, digər əsaslı məsrəflər onların tikinti məsrəflərindəki payına mütənasib olaraq köçürülmüş məsrəflərin inventar dəyərinə daxil edilir. Tikinti başa çatdıqdan sonra obyekt üzrə digər əsaslı məsrəflərin ümumi məbləği yenidən hesablanır və tikintinin inventar maya dəyərində dəqiqləşdirilir.

Quraşdırılacaq avadanlığın inventar dəyəri avadanlığın əldə edilməsi, tikinti-quraşdırma işlərinin dəyəri və bilavasitə istismara verilməsi maya dəyərinə əlavə olunan digər əsaslı məsrəflərdən ibarətdir.

Tikinti-quraşdırma xərcləri, eləcə də digər əsaslı məsrəflər birdən artıq avadanlığa aiddirsə, onlar malgöndərənlərdən alınan malların maya dəyərinə aid edilir.

İstifadəyə verilməsini tələb etməyən avadanlığın inventar dəyəri, bir qayda olaraq, çatdırılma, yükləmə, boşaltma və istismara vermə xərclərindən əlavə, çatdırılma dəyərinə əlavə edilir.

Auditor 113№-li Kapital qoyuluşları hesabı üzrə avadanlıqların, inventarların və alətlərin inventar dəyərini silinməsi üçün istifadəyə verilmiş obyektlərin, o cümlədən adları çəkilən obyektlərin qanuniliyinə dair sənədlərin mövcudluğunu yoxlamalıdır.

Qeyd edək ki, obyekt istismara verildikdən, qəbul və istismara qəbul aktı icra edildikdən sonra avadanlıqların, alətlərin, inventarların, ucuz və sürətli əşyaların və

s. birbaşa maddənin inventar qiymətinə əlavə olunur (Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.Ə. 2015).

Tikinti obyektinə aid olmayan binaların, tikililərin, avadanlıqların, nəqliyyat vasitələrinin və digər növ əsas vəsaitlərin inventar dəyəri onların alınması, daşınması və istismara verilməsi üçün çəkilən xərclərin cəmindən ibarətdir.

Torpaq sahələrinin və təbiəti mühafizə obyektlərinin inventar dəyəri faktiki alış qiymətindən və onların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına çəkilən xərclərdən ibarətdir. İnkişaf üçün torpaq sahələrinin inventar dəyəri ayrıca nəzərə alınır.

Tikinti materiallarından ayrıca alınmış binaların, tikililərin, avadanlıqların, torpaq sahələrinin və təbiəti mühafizə obyektlərinin inventar dəyəri onların başlanmasından və qəbulu proseduru hazırlandıqdan sonra əsas vəsaitlərin dəyərinə daxil edilir.

Auditor uzunmüddətli investisiyaları tədqiq edərkən dövlət istiqrazlarına, səhmlərə, qiymətli kağızlara və əsas vəsaitlərə investisiyaların hesablanmasına ciddi diqqət yetirməlidir. Bu baxımdan mühasibat uçotunda uzunmüddətli investisiyaların analitik və süni uçotunun düzgünlüyü yoxlanılmalıdır.

Analitik uçotla süni uçot arasında uyğunsuzluq yarandıqda və uyğunsuzluqlar aşkar edildikdə, auditor səbəbləri aydınlaşdırmalı və onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görməlidir.

Auditor uzunmüddətli investisiyanın hesablar planına uyğun olaraq hesablandığını yoxlamalı və yazışmalarda hər hansı səhvləri düzəltməlidir.

Auditin yekun mərhələsi baş kitabda uzunmüddətli investisiyaların süni uçotunun düzgünlüyünün və onun analitik uçota uyğunluğunun yoxlanılmasından ibarətdir.

İstehsalat obyektlərinin və qurğularının işə salınması üçün müəyyən edilmiş plan çərçivəsində görülən işlər Komissiyaın tələblərinə uyğun həyata keçirilir. Tikinti planının tərtibatı sifarişçi, podratçı, maliyyə və digər təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsinə aiddir. Bu sahədə auditin məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Təsdiq edilmiş investisiya planlarının düzgünlüyü müəyyən edilir.

2. Müəssisə üzrə qəbul edilmiş layihənin icra səviyyəsinə dair dövrü hesabatlarda verilən məlumatların ayrı-ayrılıqda və bütün göstəricilər üzrə düzgünlüyünü yoxlamaq.

3. Yeni alət və texnologiyaların tətbiqi üçün layihənin icra səviyyəsinin müəyyən edilməsi.

4. İnvestisiyaya ayrılan vəsaitlərin tam və məqsədyönlü istifadəsini yoxlamaq.

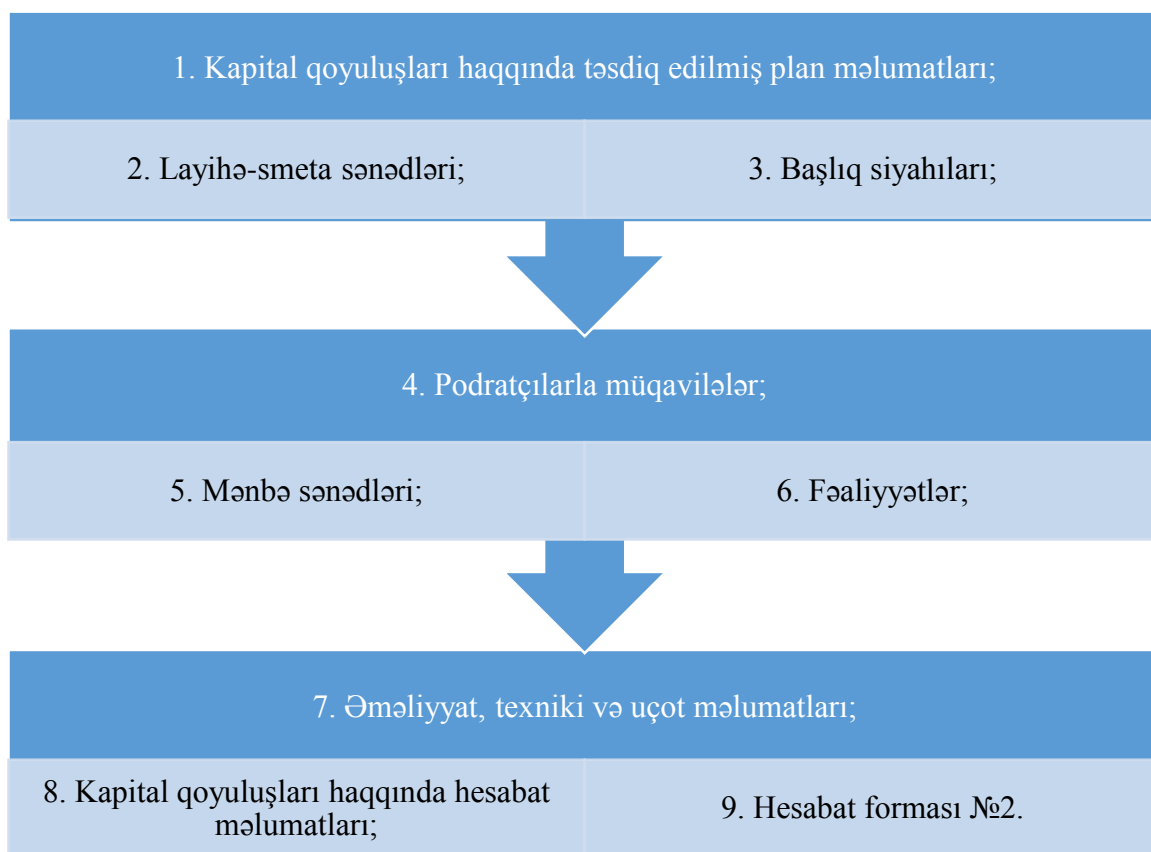
5. Layihənin məqsədlərində çatışmayan amilləri (əgər varsa) müəyyən etmək.

6. Əsas kapitalla investisiya layihələrinin vaxtında və standart şəkildə həyata keçirilməsi imkanlarını müəyyən etmək.

7. Müəyyən edilmiş qüsurları aradan qaldırmağa kömək edəcək təkliflər hazırlamaq.

İnvestisiya auditinin məlumat mənbələri bunlardır:

Sxem 1: Kapital qoyuluşlarının auditinə dair məlumat mənbələri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Nəzərdən keçirilən dövr üçün kapital qoyuluşu planının əsaslandırılmasını yoxlayarkən auditor ilk növbədə belə planın sifarişçi müəssisədə mövcudluğunu, onun əsaslandırılmasının əsaslılığını və əsaslılığını, layihə-smeta sənədlərinin mövcudluğunu, baş səhifəni, planın mövcudluğunu yoxlamalıdır. podratçı ilə müştəri arasında müqavilə və investisiyaların maliyyələşdirilməsi üçün maliyyə imkanlarının reallığını yoxlamalıdır.

Buna görə də, yuxarıda göstərilən sənədlərin hər birinin mövcud maliyyə qaydalarına uyğunluğunu və investisiya planının qanuniliyini diqqətlə yoxlamalısınız. Sənədlərin çatışmadığı və lazımı qaydada tərtib edilmədiyi aşkar edildikdə, auditor bu barədə qurumun rəhbərinə məlumat verir.

Auditor tikintinin bütün mərhələlərində investisiyanın istifadəsini əks etdirən, əsas vəsaitlərin və vəsaitlərin illər üzrə istifadəsini əks etdirən baş səhifəni nəzərdən keçirməli və auditi diqqətlə nəzərdən keçirməlidir.

Titul vərəqində kapital qoyuluşunun illik həcmi obyektin smeta dəyəri və onun başlanması vaxtı ilə tərtib edilməlidir (Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.Ə. 2015).

Sənədlər əsasında müəssisənin müxtəlif növ əsas fondlarla təminatı vəziyyəti, bu vəsaitlərə tələbat, onlardan səmərəli istifadə səviyyəsi müəyyən edilir. Audit investisiya planının icrasını həm struktur, həm də əhatə dairəsi baxımından nəzərdən keçirməlidir. Bütün bunlar planlaşdırılan il üçün əsas investisiya göstəricilərinin planlaşdırılmasının (ümumi həcm və ayrı-ayrı obyektlər üzrə) nə dərəcədə əsaslandırıldığını ölçməyə imkan verir. Yalnız bu işlər başa çatdıqdan sonra cari ilin işlərinin düzgünlüyünü təxmin etmək mümkün olacaq.

Təsdiqlənmiş Başlıq Səhifəsi tikinti-quraşdırma işləri illərində sifarişçi, podratçı, maliyyə, bank və satınalma təşkilatları üçün vacib, dəyişməz sənəddir.

Auditor yoxlanılacaq dövr üçün planı nəzərdən keçirərkən müştərinin planın vaxtında və standart şəkildə yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan bütün işləri yerinə yetirməsini təmin etməlidir. Bunun üçün ilk növbədə aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

1. Podratçı ilə gəmiçilik təşkilatı arasında bağlanmış baş müqaviləyə vaxtında xitam verilməsi;

2. Tikinti üçün podratçıya torpaq sahəsinin vaxtında ayrılması.
3. Layihə-smeta sənədləri baş podratçıya təqdim olunurmu;
4. kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün bank hesabı açılıb-açılmadığını, cəmiyyətin öz vəsaitlərinin və digər vəsaitlərinin vaxtında bu hesaba köçürülüb-keçilməməsini;
5. Texniki nəzarəti kim həyata keçirir;
6. Daxil olan avadanlığı necə qəbul etmək və quraşdırmadan əvvəl onun mühafizəsini necə təşkil etmək;
7. Obyektin vaxtında istifadəyə verilməsi üçün hazırlıq işlərinin aparılması və s.

Bundan əlavə, auditor tikinti sahəsində ağacların kəsilməsi, yolların və asfalt örtüyünün sökülməsi, elektrik xətlərinin keçdiyi ərazidə işlərin aparılması, yeraltı kanalizasiyaların, qaz, su xətlərinin, işıqlandırma xətlərinin daşınması kimi bir sıra digər sifarişçi öhdəliklərini də öz üzərinə götürür. İş sahəsində Podratçı tikinti üçün tələb olunan sənədlərin və digər bu kimi icazələrin vaxtında podratçıya çatdırılmasını da ətraflı yoxlamalıdır.

Obyektin istismara verilməsi planının vəziyyətini nəzərdən keçirməzdən əvvəl auditor ilk növbədə kapital planı və titul siyahısından keçmiş və audit dövründə onlayn olacağı gözlənilən obyektləri seçir. Bunun üçün planın icrasını 113 Nöli ümumi hesabın müvafiq subhesablarının məlumatları, Forma 2-nin hədəfi və digər sənədlərlə müəyyən etmək lazımdır.

Əsas vəsaitlərin alınması vəziyyəti yoxlanılarkən ilk növbədə bu əsas vəsaitlərin komplektdə olub-olmaması və onların tərkibinin titul və rəqəbinin meyarlarına uyğun olub-olmaması yoxlamaq lazımdır.

Bu sahədə kənarlaşma aşkar edildikdə və əsas vəsaitlər vaxtında istifadə edilmədikdə, auditor kənarlaşmanın səbəbini araşdırmalı və məsul şəxslər barəsində müvafiq tədbirlər görməlidir. Sahə üzrə əməli təkliflər hazırlayıb rəhbərə təqdim etməlidir.

Auditorlar obyektlərin vəziyyətini yoxlayarkən hesabatda yanlış məlumatların olmamasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Audit zamanı obyektin inventar dəyərinə daxil edilmiş digər məsrəflərin və itkilərin olması müəyyən edildikdə, bu, avadanlıqların quraşdırılması baş hesabının müvafiq subhesablarında azalma kimi uçota alınır.

Audit zamanı müəssisədə lap əvvəldən aparılan plandankənar və adsız tikililər üzrə əməliyyatlar, onların ümumi həcmi, hansı məqsədlə aparılması, müəssisə üçün əhəmiyyəti yoxlanılmalıdır.

Praktikada sənaye və yaşayış obyektləri hazır olmadan istifadəyə verilir. Belə obyektlər istismara verildikdən sonra onların titul siyahısında nəzərdə tutulmuş işlər davam etdirilir, lakin tam başa çatdırılmayıb. Bu anormal haldır və hərtərəfli araşdırılmalı, buna görə məsuliyyət daşıyan şəxslər, onların məsuliyyəti və müəssisəyə dəymiş ziyan müəyyən edilməli, auditor iş materiallarında qeydlər aparmalıdır.

Auditor müvafiq smetalardan, məsrəflər haqqında hesabatlardan, tamamlanmış, yeni avadanlıqlardan və digər mənbələrdən istifadə etməklə müştərinin işinin nə dərəcədə tam, vaxtında və keyfiyyətli olmasını müəyyən etməlidir.

Auditor qeyri-maddi aktivlərin yoxlanılmasına xüsusi diqqət yetirməlidir. O, 101№-li Qeyri-maddi aktivlər hesabının göstəricilərini analitik uçotun göstəriciləri ilə uyğunlaşdırmalıdır. Auditor bilməlidir ki, qeyri-maddi aktivin eyniliyi tanınmır.

İnvestisiya auditinin nəticələrinə əsasən auditor tapıntıları əks etdirmək üçün müvafiq audit sübutları toplayır, müəyyən nəticələr çıxarır və aşkar edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün təkliflər hazırlayır.

İnvestisiya auditinin nəticələrinin ümumiləşdirilməsi nəzarət və investisiya tədqiqatının son mərhələsidir. Bu yekun mərhələdə investisiya auditini qanunvericilik və qaydaların pozulması, investisiya əməliyyatlarının mənfi tərəflərinin aşkar edilməsi, mühasibat və maliyyə hesabatlarının ciddi şəkildə pozulması hallarını ümumiləşdirməli və nəzərdən keçirməlidir.

Auditor, bir qayda olaraq, auditin nəticələrini yekunlaşdırarkən, müəyyən sahədə ən ciddi pozuntuları, mənimsəməni, məhv etməyi, qəsdən və ya

bilməyərəkdən maddi ziyanı xüsusi qeyd etməlidir. Bu prinsiplər lazımi araşdırma və investisiya lazımi araşdırmanı tamamlayarkən nəzərə alınmalıdır.

Növbəti mərhələdə investisiya əməliyyatlarının yoxlanılması, təsərrüfat əməliyyatlarında qəsdən və bilmədən təhrif edilməsi, təsərrüfat və maliyyə əməliyyatlarının uçotunda düzgün müəyyən edilməsi və mühasibat uçotunun tərtibi, gəlirlərin, dividendlərin və investisiyalar üzrə faizlərin bölüşdürülməsi, çatışmazlıqlar ümumiləşdirilməlidir. qiymətləndirilir. İntestisiyaların yoxlanılması və ekspertizasının başa çatdırılmasında növbəti addım bu sahədə təsərrüfat əməliyyatları üzrə uçot və hesabatların vəziyyəti olmalıdır.

Auditor müəssisə və təşkilatlarda investisiyaların auditi və ekspertizası apararkən test cavablarından da istifadə edə bilər. Nəzarət sualları tərtib edilərkən ümumi metodiki suallarla yanaşı, müəssisənin (təşkilatın) xüsusiyyətlərini, xarakterik istehsal amillərini nəzərə almaq lazımdır. Test cavabları hər bir investisiya növü üçün təşkil edilməlidir.

2.2. İntestisiya qoyuluşlarının sintetik və analitik uçotu problemləri

İşğaldan azad edilmiş kənd yerlərində ticarət müəssisələrinin bərpa edilməsi və yeni obyektin inşa edilməsi üzrə baş vermiş təsərrüfat əməliyyatları yeni əsas vəsait obyektlərinin yaradılmasına aid olan kapitallaşdırma əməliyyatları qrupuna aid edilir. Belə əməliyyatlarda rast gəldiyimiz məsrəf əməliyyatları istehsal və xidmət proseslərində olduğu kimi, cari xərclərə aid edilmir, kapitallaşdırılaraq, müəssisənin uzunmüddətli aktivlərinin artırılmasına yönəldilir.

Yeni uzunmüddətli aktiv obyektinin, həmçinin də mağaza binasının bərpa edilməsi, tikintisi və avadanlıqların quraşdırılması proseslərinin gedişatı prosesində baş verən müvafiq təsərrüfat əməliyyatlarının məcmusu investisiya və ya kapitallaşdırma proseslərini təşkil edir. Mağaza binasının bərpa edilməsi prosesində baş verən belə təsərrüfat əməliyyatları 113 saylı İntestisiya məsrəflərinin kapitallaşdırılması hesabında uçota alınır.

Bu zaman investisiyanın gedişatı prosesində baş vermiş çoxsaylı kapitallaşdırma məsrəfləri bu hesabın debetində xronoloji ardıcılıqla əks etdirilməklə, məsrəflərin məzmununa uyğun gələn digər hesabların kreditinə yazılır. Bu zaman 201, 112, 531, 533, 522 sayılı və digər uyğun gələn mühasibat hesablarından istifadə edilir. Məsələn, bərpa və tikinti işlərinə sərf edilən material ehtiyatlarının məbləği iş icraçısı və ya baş ustanın mühasibə təqdim etdiyi istehsalat hesabatında qeyd edilmiş informasiyalar əsasında 113 sayılı İnvestisiya məsrəflərinin kapitallaşdırılması hesabının debetinə və 201 sayılı Material ehtiyatları hesabının kreditinə yazılır. Tikinti-quraşdırma və bərpa işlərində çalışan yük avtomobillərinin, qaldırıcı kranların və digər nəqliyyat-mexaniki vasitələrinə hesablanmış amortizasiya ayırmalarının məbləği 113 sayılı İnvestisiya məsrəflərinin kapitallaşdırılması hesabının debetində və 112 sayılı Yığılmış amortizasiya hesabının kreditində əks etdirilir. Bu proseslərdə çalışan işçilər üçün hesablanmış əmək haqqının məbləği 113 sayılı İnvestisiya məsrəflərinin kapitallaşdırılması hesabının debetində və 533 sayılı Əməyin ödənişi üzrə borclar hesabının kreditində, həmin əmək haqqının bazasında müvafiq işçilər üçün hesablanmış sosial sığorta ayırmalarının məbləği 113 sayılı İnvestisiya məsrəflərinin kapitallaşdırılması hesabının debetində və 522 sayılı Sosial sığorta ayırmaları hesabının kreditində əks etdirilir. Və investisiya proseslərinə aid olan digər təsərrüfat əməliyyatlarına dair mühasibat yazılışları bu səpgidə davam etdirilir.

Mağaza binasının bərpa edilməsi üzrə tikinti və quraşdırma işləri sona yetdikdə mağaza binası istifadəyə verilərək, əsas vəsaitlərə keçirilir və bu andan etibarən mühasibat uçotunda əsas vəsait obyektinə kimi tanınır.

Bu təsərrüfat əməliyyatı 111 sayılı Torpaq, Tikinti və Avadanlıq hesabının debetinə yazılır və 113 sayılı “İnvestisiya xərclərinin kapitallaşdırılması” hesabında kapitallaşdırılır. Bu, biznes binasının bərpası üçün investisiya prosesini tamamlayır.

Auditor kommersiya müəssisələrinin yaradılması və bərpasına qoyulan investisiyalar üzrə təsərrüfat əməliyyatlarının auditinin aparılması üçün auditor təşkilatının rəsmi təklifindən əvvəl seçilir. Maliyyə hesabatları hüquqi auditə məruz

qalan təsərrüfat subyektləri rəsmi audit təklifi təqdim etməzdən əvvəl auditor şirkəti seçirlər.

Açıq məhdud cəmiyyətlərdə auditin ödənişi üçün direktorlar şurası tərəfindən müəyyən edilmiş məbləğ daxilində səhmdarlar yığıncağı tərəfindən müstəqil auditor seçilir. Təsərrüfat subyektinin konstitusiya sənədləri müstəqil auditin aparılmasına mövcud qaydaları pozmayan əlavə məhdudiyyətlər qoya bilər. Audit metodu onun həyata keçirilməsi üçün optimal xərc və vaxtla yüksək keyfiyyətli audit təşkil etməyə imkan verir. Bu texnika audit təşkilatının kommersiya sirridir, ona görə də bu mövzu xarici ədəbiyyatda dərc olunmur. Konkret auditin metodologiyasına həmçinin auditorun ixtisası, iş təcrübəsi, şirkətin daxili standartlarının təfərrüatlılıq səviyyəsi və s. Audit metodologiyasının işlənilib hazırlanmasına dörd əsas yanaşma mövcuddur:

- Mühasibat uçotu metodu yanaşması mühasibat uçotu metodunun müxtəlif bölmələri üzrə audit metodlarının işlənilib hazırlanmasıdır.
- Hüquqi yanaşma müxtəlif məsələlərin hüquqi nöqtəyi-nəzərdən araşdırılması üçün metodologiyaların işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur.
- Sektoral yanaşma audit firmasının müştərilərinin sənaye xüsusiyyətlərini nəzərə alan audit metodologiyasının işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur.
- Xüsusi yanaşma ümumi spesifik funksiyaları (idarəetmə strukturu, kapital) olan təsərrüfat subyektlərinin qruplarının yoxlanılması metodologiyasının işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur.

Struktur, işçilərin sayı, təşkili və hüquqi forması, vergi rejimi və s.). Metodlar və üsullar haqqında danışarkən, auditin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan üsul və ya hərəkətlər sistemini nəzərdə tuturuq. Auditor firması (fərdi auditor) öz işinin texnika və üsullarını müstəqil şəkildə seçir. Ən çox istifadə olunan audit üsulları nümunələr və testlərdir.

Audit prosesində istifadə olunan konkret üsul və üsullar auditorun iş sənədlərində öz əksini tapmalıdır. Audit yoxlanılan təşkilatın maliyyə vəziyyəti ilə bağlı audit sübutlarını toplayan, qiymətləndirən və təhlil edən fəaliyyətdir. Audit üsuluna görə aşağıdakıları əks etdirə bilər (Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. 2014):

- davamlı olan;
- seçici olan;
- birləşdirilmiş forma;
- sənədli forma;
- faktiki olaraq.

İnvestisiya fəaliyyətinin uçotunun təkmilləşdirilmə istiqaməti - Əhalinin daim artan tələbatı tam ödənilməsə də, bu, bir tərəfdən zəruri resursların olmaması ilə, digər tərəfdən isə mövcud resursların səmərəliliyinin aşağı olması ilə əlaqədardır.

Problemin əsas səbəblərindən biri idarəetmə qərarlarının kifayət qədər əsaslandırılmamasıdır. Məlumdur ki, düzgün və səmərəli qərarın qəbul edilməsinin mühüm şərtlərindən biri də tədqiq olunan məsələ ilə bağlı aktual məlumatların əldə edilməsidir.

Təcrübə göstərir ki, rəqabətin qorunub saxlanmasının, davamlı və davamlı inkişafın təmin edilməsinin əsas şərtlərindən biri hər bir təsərrüfat subyektində idarəetmə uçotunun səmərəli strukturla təşkilidir. Qərarlar qəbul edilərkən bütün alternativlərin tənqidi təhlili aparılmalı, onların maliyyə aspektləri ətraflı nəzərə alınmalı və nəticələr xərclərlə müqayisə edilməlidir. İdarəetmə prosesinin bütün mərhələləri informasiyanın inkişafı və faydalılığı ilə bağlıdır, bunsuz idarəetmə məqsədlərini müəyyən etmək, vəziyyəti qiymətləndirmək və qərarlar qəbul etmək və onların icrasına nəzarət etmək mümkün deyil.

İdarəetmə uçotu sistemi müəssisənin fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini xarakterizə edən göstəricilərin davamlı ümumiləşdirilməsi prosesi kimi xarakterizə edilə bilər.

Lakin iqtisadi təhlil və qiymətləndirmə nöqtəyi-nəzərindən ümumiləşdirmənin yüksək səviyyədə olması göstəricilərin analitikasının azalmasına səbəb olacaq. Müəssisənin idarə edilməsinin strateji məqsədlərini formalaşdıran menecerlər məqsədlərinə necə nail olmaq barədə düşünməyə imkan verəcək qısa idarəetmə hesabatı almalıdırlar. Belə hesabatda müəssisənin ötən dövr üçün investisiya fəaliyyətinin faktiki nəticələrini, habelə gələcək üçün plan və proqnozları xarakterizə edən məlumatlar olmalıdır. Məlumdur ki, strateji qərarların qəbulu

konkret ilkin maliyyə məlumatlarının olmasını tələb edir (Sadıqov Ə.A., Sadıqov T.Ə., Cəfərova Ş.Ə., Sadıqov C.Ə. 2015).

Əvvəlki dövrlər üzrə ayrı-ayrı maliyyə əməliyyatları haqqında şərti hesabatlarda belə məlumatlar mövcud deyil. Bu problem mühasibat uçotu sistemlərindən istifadə etməklə tələb oluna bilən strateji qərarların növlərini, habelə müvafiq maliyyə məlumatlarının xarakterini müəyyən etməklə həll edilə bilər. Bu məlumatların çoxu öz proqnozlaşdırıcı xarakterinə görə xarici informasiya hesab edilsə də, əksər hallarda əsas verilənlər bazasını avtomatik tərtib etmək lazımdır. Mühüm biznes qərarlarını nəzərdən keçirərkən belə adekvat məlumat bazasına malik olmaq konkret maliyyə təhlili məsələləri üzrə təcili sorğuların aparılmasını asanlaşdırır.

Məlumdur ki, investisiya fəaliyyəti çərçivəsində investor investisiya müqabilində mənfəət və ya iqtisadi fayda əldə etməyi gözləyir. Buna görə də investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi kontekstində investisiya ehtiyacını mümkün qədər dəqiq hesablamaq, effektiv maliyyələşdirmə mənbələrini seçmək, layihə risklərini təhlil etmək və qiymətləndirmək lazımdır.

Bu nöqtəyi-nəzərdən yanaşsaq, konkret investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsi, bir tərəfdən, layihənin həyata keçirilmə müddətinə uyğun və maliyyə məhdudyyətləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməsinə imkan verən investisiyaların dinamikasını təmin etməlidir (Səfərov R. 2017).

İnvestisiya layihələrinin icrasına və bu məqsədlə istifadə olunan resurslardan istifadəyə nəzarət etmək üçün lazımi məlumatların yaradılması vacibdir. Bu baxımdan idarəetmə uçotunu təkmilləşdirmək lazımdır.

Bu qarşılıqlı əlaqəyə həmişə təsərrüfatdaxili auditin mövcud standartları əsasında nəzarət edilməlidir. Beləliklə, müəssisənin investisiya fəaliyyətinin tərkib hissəsi kimi investisiya layihələrinin hazırlanması və həyata keçirilməsi əsaslandırılarkən, layihənin nəticələrini - investisiya proqramından gözlənilən pul vəsaitlərinin daxil olmalarını və xərclərin daxil olduğu dəyəri müəyyən etmək xüsusilə vacibdir. müxtəlif materiallar və əmək. . Bu problemi həll etmək üçün

müəssisə alışı, istehsal, satış və xərclər üçün müvafiq büdcələr hazırlamalıdır (Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.Ə. 2015).

Mühasibat uçotu aspekti yerinə yetirilən işin və sərf edilmiş resursların faktiki maya dəyərinin təxmini, proqnoz aspekti isə layihənin gələcək maya dəyərinin smetasını təqdim edir. İqtisadi cəhətdən gözlənilən investisiya layihəsi üzrə büdcə kənarlaşmalarının müəyyən edilməsi, büdcədə dəyişikliklərin idarə edilməsi, büdcə üzrə layihənin idarə edilməsi üzrə bütün qeydlər (idarəetmə qərarlarının məlumat bazası) Strateji planlaşdırma Büdcə işlərinin və xərclənmiş resursların, proqnozu nəzərdə tutulur (Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. 2014).

2.3. Ticarət müəssisələrində investisiya qoyuluşlarının idarəetmə uçotunun təşkili məsələləri

İnvestisiya fəaliyyətinin müntəzəm idarəetmə uçotunun təşkili - İqtisadi transformasiya şəraitində müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətinin bütün sistemlərinin keyfiyyətə inkişafı və yenidən qurulması tələb olunur. Məsələyə bu prizmadan yanaşarkən qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələnin həlli müəyyən mənada sahibkarlıq subyektinin idarə edilməsinə informasiya təminatının səmərəliliyinin artırılmasından da asılıdır.

Beləliklə, normativ qərarların qəbulunda istifadə olunan məlumatların keyfiyyəti maliyyə resurslarının həcmi, rentabelliğini, müəssisənin bazar dəyərini, investisiya layihələrinin və investisiya maliyyə alətlərinin seçilməsini və digər siqnalları müəyyən etməyə imkan verir. sahibinin sərvətinin formalaşması və onun iqtisadi inkişafı.

Bu baxımdan idarəetmə uçotu sistemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və təsərrüfat subyektinin fəaliyyəti haqqında müxtəlif istifadəçilərə vaxtında, adekvat və etibarlı məlumat verən mühasibat uçotu sisteminin tərkib hissəsidir. Tənzimləyici uçotun strateji və şərti aspektlərinə baxmayaraq, idarəetmə uçotunun özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır.

İnvestisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin mümkünlüyünün qiymətləndirilməsi strateji və cari investisiya fəaliyyəti haqqında məlumat tələb edir. Bu da öz növbəsində idarəetmə uçotu sistemi daxilində strateji və ənənəvi investisiya sistemləri arasında fərq qoymağa imkan verir. Əslində mühasibat uçotu sistemini əsas sistem hesab etsək, investisiyaların idarə edilməsi sistemi ikinci dərəcəli alt sistem hesab edilir və məqsədləri və özünəməxsus texnikalarına görə ayrıca sistem kimi səciyyələndiriləcəkdir.

Müəssisə investisiyalarının idarə edilməsi sistemi çərçivəsində investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin daha səmərəli variantı müəyyən edilmişdir. İnvestisiya layihəsinin nəticələri eyni zamanda investisiya fəaliyyətində və mövcud operativ idarəetmə sistemində nəzərə alınır. Tənzimləyici qərarlar tənzimləyici uçot sistemi daxilində əldə edilən məlumatlar əsasında qəbul edilir.

Fikrimizcə, investisiya fəaliyyətinin idarəetmə uçotu sistemində investisiya layihəsinin seçilməsi və nəticələrin həyata keçirilməsi haqqında məlumatı əsaslı hesab etmək olar.

Layihənin nəticələri əməliyyat sisteminin fəaliyyəti ilə bilavasitə əlaqəli olduğundan, bu məlumat bütün idarəetmə uçotu sistemlərində yaradılır. Cari investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsi prosesində, investisiya paketinə daxil olan investisiya layihələri və proqramlarının cari planlaşdırılması və idarə edilməsində idarəetmə uçotu gələcək məhsul investisiyalarının xərclərini və gəlirlərini qiymətləndirir və 'konkret vəziyyətlər üçün kapital qoyuluşları üçün ən yaxşı variantı seçir.

Resurs xərclərinin vaxtında, tam və etibarlı hesabatının verilməsinə, investisiyaların maliyyələşdirilməsi mənbələrinin mövcudluğuna və onlardan istifadəyə nəzarətə diqqət yetirilməlidir.

Cari investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsi ilə onun idarəetmə uçotu sistemləri arasında əlaqə həm investisiyadan əvvəlki, həm də əməliyyat səviyyəsində özünü göstərir.

İdarəetmə uçotunda müəssisənin investisiya fəaliyyətinin müntəzəm idarəetmə uçotu müəssisənin investisiya fəaliyyəti, investisiya layihələrinin hazırlanması və

həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Başqa sözlə desək, şirkət onların investisiyasına əsas olan uzunmüddətli və ya qısamüddətli layihələrin şirkət üçün nə qədər perspektivli və effektiv olacağını dəqiqləşdirir.

Məlumdur ki, müəssisə uzunmüddətli strateji qərarlar olmadan yaşaya və fəaliyyət göstərə bilməz. Strateji qərarlar investisiyalar vasitəsilə qəbul edilir və həyata keçirilir. İntestisiya layihələri bir sıra strateji məsələləri əhatə edir: əsas vəsaitlərin cəlb edilməsi, qeyri-maddi aktivlər, yeni məhsul və xidmətlərin inkişafı, müəssisənin yenidən qurulması və modernləşdirilməsi, müəssisənin köçürülməsi və ya bağlanması və s. Uzunmüddətli investisiyaların maliyyə gəlirləri xüsusi layihə meyarları və göstəriciləri əsasında qiymətləndirilir.

Qiymətləndirmə meyarlarını düzgün müəyyənləşdirmək və ya seçmək çox vacibdir və əksər şirkətlərin investisiya layihələrini həyata keçirərkən tez-tez borc alması və nəticələrin etibarlı və əsaslı şəkildə ölçülməsi vacibdir. Bu sahələrdə investisiya prosesində əsas idarəetmə uçuotu vəzifələri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır: hər bir konkret vəziyyət üçün ən yaxşı investisiya layihəsinin seçilməsi; investisiya maddələrinə nəzarətin həyata keçirilməsi və bu sahədə aktiv qərarların qəbulu üçün məlumatların hazırlanması; t-yə nəzarət.

Qısamüddətli investisiyaları qiymətləndirərkən cari nəticələri bu investisiyalarla bağlı cari xərclərlə müqayisə etmək məqsəduyğundur. Əslində, bu, qısamüddətli investisiyaların maliyyə nəticələrinin necə və ya nə ola biləcəyinin tərifidir.

Lakin uzunmüddətli, strateji əhəmiyyətli investisiyaları maliyyə nəticələrinə görə qiymətləndirmək həmişə düzgün deyil. Nəzərə alsaq ki, hər hansı bir şirkətin səhmlərinə investisiya qoyuluşu çox vaxt şirkətin xalis pul vəsaitlərinin daxilolma imkanları ilə müəyyən edilir, aydın olur ki, investisiya layihələrinin seçilməsində və strateji investisiya qərarlarının qəbulunda ödəmə müddəti mühüm rol oynayır (Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. 2014).

Aşağı ödəmə müddəti investisiya layihələrinin risk səviyyəsini azaldır və onları daha cəlbəedici edir. Lakin investisiya layihələrinin seçilməsində əsas göstərici kimi ödəmə müddətinin göstəricisini götürmək düzgün olmazdı. Bunun səbəbi, bu

göstəricinin təxmin edilən gəlir dərəcəsinə xas olan bir çox çatışmazlıqlara malik olmasıdır, əlavə olaraq, ödəmə müddətinin göstəricisi investisiyalarla bağlı bütün xalis pul vəsaitlərinin hərəkətini nəzərə almır, yalnız dövr ərzində alınacaq pul vəsaitlərinin hərəkətinin məbləğini nəzərə alır. ödəniş müddətindən istifadə edilir (Səfərov R. 2017).

Cari dəyərin hesablanması asanlaşdırmaq üçün xüsusi bir cədvəl hazırlanmışdır. Faiz dərəcəsi və dövrlərin sayından asılı olaraq, bu şərtlərə uyğun endirim dərəcəsinə xüsusi cədvəldə tapa bilərsiniz. İntestisiyaların maliyyə baxımından məqsədəuyğun olub-olmadığını qiymətləndirmək üçün pul vəsaitlərinin hərəkətinin diskontlaşdırma üsullarını müəyyən etmək vacibdir.

Diskontlaşdırılmış pul vəsaitlərinin hərəkəti metodları ilə əlaqəli üsullardan biri xalis cari dəyərin hesablanmasıdır. DCC-ni əldə etmək üçün ilkin investisiyanın məbləğini cari dəyər məbləğinə çıxmaqla müəyyən edilir.

İntestisiyadan diskont edilmiş pul vəsaitləri investisiyanın həyata keçirilməsi üçün lazım olan diskont edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkətindən artıq olarsa, onda ÜDM müsbət olacaq və əksinə.İntestisiya layihəsinin xalis realizasiya dəyəri müsbət olduqda qəbul edilməlidir, əks halda layihə qəbul edilə bilməz.

Bununla belə, CDD-nin mənfi olduğu bütün hallarda investisiya layihəsi rədd edilə bilməz.

Pul vəsaitlərinin hərəkətini və pul vəsaitlərinin daxilolmalarını diskontlaşdırmadan təhlil etmək və onların əsasında qərarlar qəbul etmək, qeyd edildiyi kimi, zaman keçdikcə pul vəsaitlərinin hərəkətinin məbləği dəyişdiyindən düzgün deyil. Buna görə də yuxarıda göstərilən pul vəsaitlərinin cari dəyərini müəyyən etmək vacibdir.

İntestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi üsullarından biri investisiyaların daxili gəlirlilik dərəcəsinin hesablanmasıdır. Bu göstərici həm də investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsində pul vəsaitlərinin hərəkətini diskontlaşdırma üsullarından biri hesab olunur.

Nəticədə belə qənaətə gəlmək olar ki, müəssisənin investisiya fəaliyyətinin cari uçotunu aparmaq üçün qısamüddətli və uzunmüddətli investisiya layihələrinə xüsusi

diqqət yetirilməlidir. Burada investisiya layihələrinin gələcək üçün gəlirliliyini və qiymətləndirmə üsullarını müəyyən etmək lazımdır (Səfərov R. 2017).

III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ KƏNDƏ TİCARƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNİN YARADILMASI ÜZRƏ İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Ticarət müəssisələrində investisiya qoyuluşlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

İqtisadi və maliyyə böhranından sonra AB-də kredit böhranı, investisiya, istehlak və iş yerləri təhlükəsi. Azərbaycan Qazaxıstanın Aktau və Türkmənistanın Türkmənbaşı limanlarına gedən xarici daşıyıcıların tranzit xərclərini təxminən 40 faiz azaldıb. Hökumət dəmir yolu ilə neft və neft məhsullarının tranzit xidmətlərinə və dəniz terminalları vasitəsilə daşınmasına 30 faiz endirim tətbiq edir.

Ölkəmiz MDB ölkələri arasında 8-ci yerdədir. Hesabata görə, Azərbaycan əmək bazarının səmərəliliyi üzrə 26-cı, makroiqtisadi sabitliyə görə isə 39-cu yerdədir. İnteraksiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi ölkədə vahid iqtisadi, elmi-texniki və sosial siyasətin həyata keçirilməsi üçün kompleks tədbirlər sistemini nəzərdə tutur. Bu tədbirlər respublika və yerli büdcələr və onların öz vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilir. İnteraksiya investisiyaları ilk növbədə ölkənin sosial ehtiyaclarının ödənilməsinə və iqtisadiyyatın strateji istiqamətinin inkişafına yönəldilir. Mülkiyyət növündən asılı olmayaraq Respublikada investisiyalar fəaliyyət göstərdikləri ölkənin qanunları ilə tənzimlənilir.

Dövlət həm də respublikanın sosial-iqtisadi inkişafına nəzarət edir və onun təmsilçisi və sosial infrastrukturunun formalaşmasına töhfə verməklə yanaşı, xalq təsərrüfatına lazımi töhfələri müəyyən edir. Məlumdur ki, istənilən biznes və sosial sahənin yaradılması, yenidən qurulması və genişləndirilməsi, bununla da məşğulluğun yaradılması üçün düzgün investisiya qoyuluşu və onlardan daha səmərəli istifadə tələb olunur.

Bunun üçün ölkəyə lazımi maliyyə resursları və materiallar lazımdır. Bundan əlavə, milli iqtisadiyyatın inkişafını təmin etmək üçün ölkəyə xarici investorların cəlb edilməsinə ehtiyac var. Beləliklə, bugünkü bazar iqtisadiyyatı şəraitində

respublikamızın xarici maraqlara tam uyğunlaşdırılması və Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişafına sərmayə qoymaq imkanı var.

Ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin artması ÜDM-in strukturunda əsas sektorların rolunun və əhəmiyyətinin artırılmasını tələb edir. Bu baxımdan ölkəyə gələn və dövlət tərəfindən tənzimlənən xarici investisiyaların artırılması, iqtisadi inkişafa lazımi töhfələrin verilməsi vacibdir.

Ölkədə investisiya fəaliyyəti 1995-ci ildə qəbul edilmiş Investisiya Aktı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir. Qanunda qeyd olunur ki, dövlət mülkiyyət növündən asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarını qoruyur. Mövcud qanunvericiliyə görə, dövlət qurumları və vəzifəli şəxslərin investisiya agentliklərinin investisiya əlaqələrinə mane olmağa icazə verilmir. Beləliklə, sahibkarlıq növündən və fəaliyyətindən asılı olmayaraq, investisiyalar ölkənin mövcud qanunvericiliyinə tam uyğun olaraq tənzimlənir.

Azərbaycanın investisiya cəlbediciliyini artırmaq üçün öz ərazilərində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ticarət müəssisəsi zonaları yaradan Çin, Qazaxıstan və digər ölkələrin təcrübəsini öyrənmək lazımdır. Xarici investorları cəlb edən biznes mühiti yaradıblar.

Xarici şirkətlər dünya okeanlarına çıxışı olan ərazilərdə işləməyə üstünlük verirlər. Ona görə də Naxçıvanın birbaşa İrana, oradan isə Fars körfəzinə və dünya okeanlarına çıxışı olduğu üçün Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar Respublikasında azad ticarət zonasının yaradılmasına üstünlük verilir.

İnvestisiya cəlbediciliyini artırmaq üçün xarici vətəndaşların Azərbaycan ərazisində qeydiyyatına alınması və yerləşdirilməsi prosesini daha da sadələşdirmək lazımdır. Bu, yeni investisiya axınının cəlb edilməsinə və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafına təkan verəcək. Hökumət ölkənin xarici investorlar üçün cəlbediciliyini artırmaq üçün kəskin tədbirlər görür.

Bu baxımdan, özəlləşdirmə birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə daxil olmasını təmin edən mühüm vasitələrdən biri hesab olunur. Bundan əlavə, yerli istehsalın inkişafı da vəsait axınının başqa variantıdır. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan hökuməti neft və qaz gəlirlərinin daha da qeyri-neft sektoruna köçürülməsinə

sadiqdir, çünki bu sektorun inkişafı Azərbaycanın idxaldan asılı olmamasına imkan verəcək. Bundan əlavə, mövcud iqtisadi prosesləri nəzərə alsaq, milli valyutanın, manatın məzənnəsinin aşağı olması və ixtisaslı kadrların olması səbəbindən Azərbaycana investisiya yatırmaq da sərfəlidir.

Azərbaycan nəqliyyat infrastrukturunun inkişafına da diqqət yetirir. Son illər dövlət tərəfindən dəniz, dəmir yolu, avtomobil yolu və sosial infrastrukturun inkişafına milyardlarla vəsait qoyulub, hər bir ölkəyə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün yaxşı inkişaf etmiş infrastruktur və yaxşı biznes mühiti əsas şərtidir. Azərbaycan öz ərazisindən tranzit keçən yüklərin dəmir yolları, dəniz nəqliyyatı, limanlar və terminallar vasitəsilə daşınmasında da bir pəncərə prinsipini tətbiq edir.

Bu cür tədbirlər Azərbaycanın xarici investorlar üçün cəlbediciliyinin daha da artırılmasına və investisiya üçün “qapıların” açılmasına yönəlib. Bu gün dünyada sərmayə uğrunda mübarizə güclənir və Azərbaycan da öz payı uğrunda mübarizə aparmalı olacaq.

Müasir iqtisadiyyatın inkişafının bir hissəsi olaraq, müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin idarə edilməsinin əsas təhrikəedici qüvvəsi, məqsədi biznesin böyüməsi, inkişafı və miqyası strategiyasına töhfə vermək olan effektiv investisiya fəaliyyətinin aparılmasıdır.

Bununla belə, müəssisənin investisiya siyasətinin iqtisadi səmərəliliyi təkcə investisiya obyektlərinin, layihələrinin və s.-nin düzgün seçilməsindən deyil, həm də uzunmüddətli investisiyaların uçotu, təhlili və qiymətləndirilməsi ilə məşğul olan nəzarət funksiyasından asılıdır.

Uzunmüddətli investisiyalar yeni bir işin təşkili, investisiya / innovasiya layihəsinin həyata keçirilməsi və ya istehsalın miqyasını genişləndirərkən (yeni avadanlıq, binaların alınması və s.) Bir müəssisənin kapital qoyuluşlarıdır. Yəni, uzunmüddətli investisiyaları başqa cür kapital qoyuluşları və ya müəssisənin əsas kapitalına qoyulan investisiyalar adlandırmaq olar.

Bununla belə, ticarət investisiyaların təsnifatı mövcuddur ki, bu da maliyyə aktivlərinə, məsələn, qızıla, səhmlərə, birja fondlarına və ya daşınmaz əmlaka,

incəsənətə və s. investisiyaları əhatə edir. Müvafiq olaraq, belə investisiyalar kapital qoyuluşu sayıla bilməz, çünki onların müəssisənin əsas kapitalı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

- İstənilən halda müəssisədə uzunmüddətli investisiyaların uçotu şirkətin investisiya qoyuluşlarının iqtisadi səmərəliliyinə nəzarət etməyə imkan verən çətin prosesdir.

Ticarət müəssisəsində uzunmüddətli investisiyaların uçotunun aşağıdakı məqsədləri fərqləndirilir:

Sxem 2: Ticarət müəssisəsində uzunmüddətli investisiyaların uçotunun məqsədləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ticarət müəssisələrinin yaradılması üzrə investisiya qoyuluşlarının mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsi üçün ilk mexanizm uzunmüddətli investisiyaların subyekti tək bir subyekt olacağı tənzimləmə tənzimləməsinin yeni qanunvericilik aktının formalaşdırılmasıdır. Beləliklə, qanun layihələrinin nöqtələri birləşdiriləcək. Müəssisədə uzunmüddətli investisiyaların uçotunun təkmilləşdirilməsinin üçüncü

mexanizmi xarici və daxili auditlər çərçivəsində, habelə prosesdə istismara verilmiş əsas vəsaitlərin dəyərinin formalaşmasının tamlığını yoxlamaq üçün nəzarətin gücləndirilməsidir..

Dördüncü qrupun problemlərini həll etmək üçün müəssisədə uzunmüddətli investisiyaların həyata keçirilməsinə nəzarət və qiymətləndirmənin idarəetmə uçuotunu təkmilləşdirmək lazımdır. Uzunmüddətli investisiyalardan alınan xərclərin təsnifatını aparmaq lazımdır. Müəssisənin rəhbərliyi informasiya bazasının yaradılmasında maraqlı olmalıdır, bunun sayəsində investisiya büdcəsinin formalaşdırılması üzrə daha səmərəli və məqsədəuyğun idarəetmə qərarları qəbul etmək mümkündür.

Beləliklə, bu müəssisələrdə uzunmüddətli investisiyaların uçuotunun təkmilləşdirilməsinin əsas məqsədi mühasibat, maliyyə, vergi və idarəetmə hesabatlarının formalaşdırılması prosesini çətinləşdirən problemləri aradan qaldırmaqdır.

Uzunmüddətli investisiyalar müasir şirkətin strateji inkişafı üçün əsas vasitələrdən biridir ki, bu da onların nəzarətində və uçuotunda xüsusi diqqət tələb etməsi deməkdir.

Müəyyən edilmişdir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlığın əsas məqsədi maksimum mənfəət əldə etməkdir. Bu vəzifə təsərrüfat subyektlərinin investisiya potensialının gücləndirilməsinə nail olur. Müəssisələrin investisiya potensialını gücləndirmək üçün xarici və daxili mühitin şərtlərini və amillərini nəzərə almaqla onların investorlar üçün investisiya cəlbədiciyi səviyyəsini yüksəltmək lazımdır.

Hökumət ölkəni xarici investorlar üçün daha cəlbədici etmək üçün lazımi addımlar atır. Bu baxımdan, özəlləşdirmə birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə daxil olmasını təmin edən mühüm vasitələrdən biri hesab olunur. Bundan əlavə, yerli istehsalın inkişafı da vəsait axınının başqa variantıdır. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan hökuməti neft və qaz gəlirlərinin daha da qeyri-neft sektoruna köçürülməsinə sadıqdır, çünki bu sektorun inkişafı Azərbaycanın idxaldan asılı olmamasına imkan verəcək. Bundan əlavə, mövcud iqtisadi prosesləri nəzərə alsaq,

milli valyutanın, manatın məzənnəsinin aşağı olması və ixtisaslaşmış kadrların olması səbəbindən Azərbaycana investisiya yatırmaq da sərfəlidir.

İnvestorların, o cümlədən xarici investorların cəlb edilməsində əsas problem investisiya qanunvericiliyinin qeyri-sabitliyi və vergi sisteminin mürəkkəbliyidir. Həmçinin, investisiya bazarı qeyri-şəffafdır və onun vəziyyəti haqqında etibarlı məlumat əldə etmək mümkün deyil.

Bu problemi aradan qaldırmaq üçün dövlət başçısı investisiya qanunvericiliyinin davamlılığını və mürəkkəbliyini təmin etməyi qarşıya məqsəd qoyub. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin müasir proseduru iş adamlarının gözləntilərinə və maraqlarına bərabər olacaq birbaşa fəaliyyət qanunlarının işlənilməsi və hazırlanmasını təmin etməlidir. Həmçinin milli resurslar hesabına investisiya fəaliyyətinin müəyyən edilmiş parametrlərinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan təşkilati qərarlar qəbul edilmişdir.

Əsas kapitalla investisiyanın artım templəri, investisiyaların həcmi, investisiya kreditləşməsi üzrə banklara tapşırıqlar, ən mühüm investisiya layihələrinin siyahısı təsdiq edilib. Özəl investisiyalar məhsuldarlığın artımını dəstəkləyir və iqtisadiyyatda yeni iş yerləri yaradır. Beləliklə, özəl investisiyalar inkişafın əsas şərtlərindən biridir (Səbzəliyev S. və Abbasov Q.Ə. 2015: s.90).

3.2. İnvestisiya qoyuluşlarının uçotunun beynəlxalq standartlara uyğun təşkili

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında hər bir xidmət növünün özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır, lakin xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən demək olar ki, hər hansı bir şirkətin Azərbaycan hesabat məlumatlarını uyğun olaraq hesabatə çevirərkən üzləşdiyi düzəlişləri qeyd etmək olar.

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları ilə. Xidmət şirkətlərində Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının tətbiqi məsələsinə keçməzdən əvvəl

xidmətlərin iqtisadi mahiyyətinin, eləcə də müasir iqtisadiyyatda xidmətlərin yeri və rolunun açıqlanması ilə bağlı məsələlər üzərində bir daha qıscaca dayanmaq istərdim. XX əsrin sonlarından etibarən əksər ölkələrin milli iqtisadiyyatında xidmət sektoru dominant yer tutmağa başladı.

Xidmətlər termini son məhsulu xidmətlərin tərifinə düşən fəaliyyətlərin kifayət qədər geniş siyahısını ehtiva edir. Hazırda 19 şirkətin demək olar ki, hamısı bu və ya digər formada xidmət göstərir. Bu gün istehsalın mahiyyətinin mürəkkəbləşməsi, artımın sürətlənməsi və iqtisadiyyatda innovativ və informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlərin də rolu artır. İstehsaldan fərqli olaraq, xidmət sektoru bir sıra fərqləndirici xüsusiyyətlərə malikdir:

- Xidmətlər maddi ifadəyə malik deyil və onların təqdim edildiyi anda dərhal istehlak olunur.

- Son nəticə ilə bağlı yüksək dərəcədə qeyri-müəyyənlik var. Bu xüsusiyyətlər maddi ifadənin olmaması səbəbindən xidmətlərin göstərilməsindən alınma anına qədər yekun nəticənin qiymətləndirilməsi ilə bağlı bir sıra çətinlikləri əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Həmçinin, məsələn, ticarət şirkətləri və xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün bəzi hallarda əmtəə satışı ilə xidmətlərin göstərilməsi arasında sıx əlaqənin olması xidmət və əmtəə elementini yekunun tərkibindən ayırmağı çətinləşdirir.

- Media xidmətləri.

- Tikinti xidmətləri.

- Əmlakın idarə edilməsi xidmətləri. Bu gün, bəlkə də, yuxarıda göstərilən bütün sahələrdə bu və ya digər səbəbdən maliyyə hesabatlarını Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun təqdim edən kifayət qədər tanınmış oyunçular var. Bu səbəblər ilk növbədə bu şirkətlərin fəaliyyətinin ictimai xarakteri, xarici investorları cəlb etmək istəyi və ya məsələn, bu şirkətlərin sahibləri arasında xarici səhmdarların olması ilə bağlı ola bilər.

Əlbəttə ki, yuxarıda göstərilən sahələrin hər biri maliyyə hesabatlarının Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun hazırlanmasında

özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur, lakin demək olar ki, hər hansı bir şirkətin Azərbaycan hesabat məlumatlarını dəyişdirərkən üzləşdiyi standart düzəlişləri ayırd etmək olar.

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarına uyğun olaraq hesabat təqdim etmək. Başlamaq üçün ümumi düzəlişləri təhlil edəcəyik və sonra sahələrin hər birinin fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini daha ətraflı nəzərdən keçirəcəyik. Ümumilikdə bütün transformasiya düzəlişləri aşağıdakılara bölünə bilər:

- Aktiv və ya öhdəliyin dəyərini dəyişdirmədən aktiv və öhdəliklərin yenidən təsnifatı ilə bağlı düzəlişlər;

- Azərbaycan maliyyə hesabatlarında əks olunmuş aktiv və öhdəliklərin qiymətləndirilməsində və ya silinməsindəki dəyişiklik və ya Azərbaycan maliyyə hesabatlarında əks olunmayan həmin aktiv və öhdəliklərin Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun olaraq maliyyə hesabatlarında əks etdirilməsi ilə bağlı düzəlişlər; balansda əks etdirilir.

Təcrübədə ən çox yayılmış olanlar aşağıdakı ümumi düzəlişlərdir:

1. Təxirə salınmış xərclər kimi aktiv növünün hesabatda əks olunmasının təhlili. Lakin faktiki olaraq Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının auditi aparılarkən Azərbaycan hesabatlarında bu xərclərin səhv əks olunması ilə rastlaşa bilərsiniz.

2. Azərbaycan mühasibat hesabatlarının və maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğun tərtib edilməsi məqsədi ilə əsas vəsaitlərin istismar şərtlərinə yenidən baxılması ilə bağlı düzəlişlər.

Məsələn, bir neçə il əvvəl Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə əsas kapitalın dəyəri 100 manata bərabər idi. Bu gün bu məbləğ 500 manata bərabərdir. Müəyyən bir müddət üçün Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartına keçid zamanı məzənnə fərqi də nəzərə ala bilərsiniz.

3. Bu gün demək olar ki, hər hansı bir şirkətin hesabatında kreditlər (verilmiş və qəbul edilmiş) kimi maddələrin olduğunu, habelə onların beynəlxalq standartlarda müəyyən edilmiş qiymətləndirilməsi qaydalarında fərqlərin olduğunu

nəzərə alsaq, mütəxəssislər tez-tez hesabatlar hazırlanarkən müvafiq düzəlişlər etmək.

4. Şübhəli debitor borcları üzrə ehtiyatın hesablanmasına yenidən baxılması. Bu problem tez-tez praktikada yaranır. Səbəb, bir qayda olaraq, Azərbaycan mühasiblərinin mühasibat uçotu ilə vergi uçotu arasındakı fərqləri azaltmaq istəyi və bununla da hesabatların Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun tərtib edilməsi prinsiplərindən biri, yəni maliyyə hesabatlarının obyektiv qiymətləndirilməsi tələbidir. maddələr, pozulur.

5. Təxmin edilən öhdəliklərin, məsələn, məhkəmə iddiaları üzrə öhdəliklərin hesablanması. Bu, Azərbaycan Respublikasının Mülki, İnzibati Xətalər, Vergi, Cinayət məəcəllələrinin əsasında iddialara baxılan bəzi maddələrinin beynəlxalq və ya xarici qanunvericilik sənədlərinə uyğun gəlməməsi ilə bağlı ola bilər.

6. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq hesabat verilməli olan yüksək likvidli maliyyə investisiyalarının pul vəsaitləri kimi müəyyən edilməsi məqsədilə şirkətin maliyyə investisiyalarının tərkibinin təhlili.

7. Konsolidə edilmiş maliyyə hesabatlarının hazırlanması ilə bağlı düzəlişlər, birgə müəssisələrin maliyyə hesabatları.

Ticarət müəssisələri üçün segment məlumatlarının maliyyə hesabatlarına daxil edilməsi məsələsi də yaranır. İndi isə nəqliyyat və logistika xidmətləri göstərən şirkətlər haqqında hesabatların verilməsinin xüsusiyyətləri üzərində daha ətraflı dayanaq. Bir qayda olaraq, bu sektorda xidmət göstərən şirkətlərin öz avtomobil parkı, dəmir yolu vaqonları, müxtəlif növ konteynerlər və yüklərin daşınması üçün istifadə olunan digər obyektləri var. Bu, həmin şirkətlərin ümumi aktivlərində əsas vəsaitlərin yüksək payını və nəticədə onların dəyərinə düzəlişlərin baş verməsini şərtləndirir. Əgər şirkətlər uzunmüddətli aktivlərin bu obyektlərini almaq məqsədilə kreditlər cəlb etdikdə, o zaman belə kredit müqavilələri üzrə ödənilən faizlərin də onların dəyərinə daxil edilməsi ilə bağlı düzəlişlər edilir.

Media sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlər daha çox innovasiya və yaradıcılıqla əlaqələndirilir. Rəqəmsal formata keçidlə media sektorundakı şirkətlər fəaliyyətlərinin bütün sahələrində köklü dəyişikliklərə məruz qalırlar. Bugünkü

bazarda gəlirli və rəqabətli qalmaq üçün onlar yeni texnologiyalara yiyələnməli, yeni mənfəət modelləri hazırlamaladırlar.

Bu aspekt belə şirkətlərin balansında müxtəlif növ qeyri-maddi aktivlərin yüksək nisbətini müəyyən edir. Fəaliyyətin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq başqa bir çətin məsələ, gəlirin tanınması anıdır. Bir qayda olaraq, media sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlərin böyük həcmdə uzunmüddətli müqavilələri var.

Mənfəətli müqavilələr üçün 24№-li Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarının tələblərinə uyğun olaraq, gəlir hesabat tarixinə işlərin tamamlanma dərəcəsinə proporsional olaraq tanınır. İşlərin tamamlanma dərəcəsi gedişat hesabatı əsasında müəyyən edilir. Risklərin və mükafatların ötürülmə vaxtı hər bir müqavilənin konkret şərtlərindən asılı olaraq dəyişir.

Tikinti üzrə podrat xidmətləri göstərən şirkətlər üçün əsas problemlərdən biri Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları qaydalarına uyğun olaraq gəlir və xərclərin tanınmasıdır.

Bu Standartın tələblərinə uyğun olaraq, uzunmüddətli müqavilələrin uçotu yerinə yetirilən işlərin həcmnin, görülməyəcək işlərin, müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan gələcək xərclərin və planlaşdırılmamış xərclərin ödənilməsi ehtimalının qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Daşınmaz əmlakın idarə edilməsi xidmətləri göstərən şirkətlər üçün əsas düzəlişlərə aşağıdakılar daxildir:

1) Balans strukturunda investisiya mülkiyyətinin qiymətləndirilməsi və ayrılması. Təcrübədə əsas vəsaitlərin ümumi sayının məhz investisiya mülkiyyətinə aid olan obyektlərin bölüşdürülməsində çətinliklər var.

2) Başa çatmayan tikintinin dəyərinə yenidən baxılması.

Əgər şirkət öz fəaliyyətində kreditlərdən istifadə edərsə, o zaman bu kreditlər üzrə faizlərin başa çatmamış tikinti obyektləri arasında bölüşdürülməsinin düzgünlüyünü və hesabat dövrünün ümumi mənfəət və ya zərərinə aid ediləcək məbləği təhlil etmək lazımdır.

Burada mümkün səhvlərdən biri o ola bilər ki, təyinatı olmayan kreditlər üçün şirkətlər cari xərclər üzrə faizlərin bütün məbləğini hesablayırlar, bu tamamilə düzgün deyil, çünki bu məbləğ həm də investisiya obyektləri ilə bağlı faizlərin bir

hissəsini ehtiva edir. tikilməkdə olan tikinti və deməli, obyektlərin daha düzgün qiymətini formalaşdırmaq üçün bu faizləri bölüşdürmək lazımdır. Ümumilikdə gəlirin tanınmasından danışırsaq, o zaman bu sektorda fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün əksər hallarda Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun olaraq maliyyə hesabatlarında gəlirin tanınması anının müəyyən edilməsində heç bir problem yoxdur.

Ümumiyyətlə, işin bu hissəsində xidmət şirkətləri tərəfindən beynəlxalq standartların tətbiqinin əsas xüsusiyyətlərini araşdırdıq, baxmayaraq ki, əlbəttə ki, praktikada yaranan və şirkətlər arasında transformasiya zamanı aradan qaldırılan bütün fərqləri qeyd etmək mümkün deyil. Azərbaycanın milli mühasibat uçotu qaydaları və beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarıdır (unec.edu.az/application/uploads/2015/02/UE-2020.pdf).

İşğaldan azad edilmiş Qarabağ bölgəsi Azərbaycanın coğrafi mövqeyini daha da gücləndirəcək, Avropa və Asiyaya çıxış imkanlarını genişləndirəcək, Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat-kommunikasiya və tranzit layihələrində fəal iştirakını təmin edəcək. Bu, Azərbaycanın Qara dəniz hövzəsində və Cənubi Qafqazda strateji və etibarlı dövlət kimi iqtisadi və siyasi nüfuzunu daha da artıracaq. Bir çox Qərb siyasətçiləri razılaşırlar ki, İkinci Qarabağ Müharibəsindəki qələbə ilə Azərbaycan Qərblə Şərqi qovuşduğu yerdə qədim diyar olan Qarabağı azad etməklə qonşu ölkələr arasında özünün geosiyasi və geoiqtisadi yoluna aydınlıq gətirməyə çalışdı.

Bütün bunlar iki böyük şimal-cənub və şərq-qərb dəhlizinin qovşağında olmaqla, regional və hətta beynəlxalq miqyasda Azərbaycana əhəmiyyətli iqtisadi, siyasi, hətta sosial və mədəni üstünlüklər verir. O, Asiya və Yaxın Şərqdə mənalı geosiyasi fəaliyyət kimi məsuliyyətli tələblər irəli sürüb. Hazırda geosiyasi dəyərlərə malik olan regionun regional və beynəlxalq potensialını artıran amillər, məsələn, Qarabağ regionu yaxın və uzaq ölkələrlə əməkdaşlığa müsbət təsir göstərir.

Bu gün Azərbaycan işğaldan azad edilmiş Qarabağ bölgəsinin iqtisadi potensialını və milli təbii sərvətlərini əsl sahibi olan Azərbaycan xalqına qaytararaq Cənubi Qafqazın çox qüdrətli ölkəsinə çevrilib. Belə ki, hazırda Cənubi Qafqazın

insan resurslarının, yanacaq-energetika, mədənçıxarma, təbii minerallar və münbit torpaq ehtiyatlarının 60%-i, iqtisadi potensialının 80%-i Azərbaycandır. Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, bütün Azərbaycanı, o cümlədən Qarabağ bölgəsini müasir, mütərəqqi sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalı ilə yanaşı, çox mühüm logistika və ticarət mərkəzinə çevirmək imkanları artır.

Daha da önəmlisi odur ki, Qarabağ regionunda nəqliyyat-kommunikasiya sisteminin yenidən qurulması üçün hazırlanan nəqliyyat logistikası layihəsi Naxçıvanın Azərbaycanın əsas hissəsi (Mehri dəhlizi) ilə birləşdirilməsi və bununla da birbaşa dəmir yolu və avtomobil yolunun tikintisi kimi strateji əhəmiyyətli işlərə başlanılıb.

Bu yolun strateji əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ilk növbədə Azərbaycana daxil olan yük axını şimal-cənub və şərq-qərb dəhlizləri ilə Bakı Beynəlxalq Limanında, oradan isə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu üzərində cəmlənir. Nəqliyyat və logistika sistemi yenidən qurulacaq və bu sistemin çoxşaxəli sxeminə daha çox diqqət yetiriləcək.

Qarabağın bütün ərazisini əhatə edən dəmir və dəmir yollarının tikintisi ilə əlaqədar yuxarıda qeyd olunan üç istiqamətdə göstərilən nəqliyyat dayanacaqlarına nəqliyyat qovşaqları və ya paylayıcı dayanacaqlar da daxildir. Naxçıvan Dəmir Yolu və Magistral yolu Türkiyədən, oradan Avropaya, Culfa qovşağından İrana, oradan da Şərqi uzanacaq.

Qarabağ bölgəsinin təbii iqlimi və sosial-iqtisadi cəlbediciliyi regionun iqtisadi inkişafı, müasir nəqliyyat və logistika infrastrukturunun tikintisi, eləcə də hava limanlarının tikintisini əhatə edir. Sevindirici haldır ki, Füzuli rayonunda tikinti işlərinə başlanılması ilə əlaqədar Prezident İlham Əliyev hava limanının beynəlxalq standartlara uyğun tikiləcəyini və beynəlxalq hava limanı səviyyəsində olacağını diqqətə çatdırdı.

Prezident həmçinin bildirib ki, Qarabağın Laçın və Qubadlı ərazilərində daxili reyslər üçün hava limanının tikintisi nəzərdə tutulub və yaxın illərdə tikintiyə başlanılacaq. Azərbaycan üçün ikinci beynəlxalq əhəmiyyətli marşrut Qarabağ regionundan, Zəngəzor dəhlizindən və Naxçıvan-Celfa nəqliyyat-logistika

qovşağından Azərbaycandan İrana, oradan şərqə və əksinə Avropaya keçən Şərq-Qərb Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi olardı. qədər. Bakı-Astara (Azərbaycan) -Astara (İran) -Rəşt Qəzvin marşrutu İrani Şərqə və əksinə Avropaya birləşdirən ilk beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat və logistika marşrutudur. Azərbaycanı Türkiyə üzərindən Gürcüstana birləşdirən Bakı-Tbilisi-Ceyhan Neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum Qaz və Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu marşrutları Azərbaycan üçün üçüncü mühüm nəqliyyat və təchizat marşrutlarıdır.

Dünya səviyyəli beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin üç marşrutunu birləşdirən bütün obyektiv logistik və sosial-iqtisadi əsaslar yaradılmışdır və gələcəkdə də yaradılacaqdır. Bütün tarixi faktlar çox qiymətlidir, lakin ən qiymətli iqtisadiyyatdır.

Dəhlizlərlə yük və sərnişinlərin daşınması nəqliyyat-logistika əlaqələrinin səmərəliliyini yüksəldəcək, dəmir yolu, avtomobil və hava nəqliyyatı xidmətləri ilə beynəlxalq daşımaların həcmi artıracaq, vaxtı azaldacaq. Bu, tranzit daşımaların maya dəyərini azaldacaq (<http://unec.edu.az/application/uploads/2015/02/UE-2020.pdf>).

3.3. İnvestisiya qoyuluşlarının uçotunda kompüter texnologiyalarından istifadə məsələləri

İdarəetmə fəaliyyətində informasiya texnologiyaları sahəsində müasir nailiyyətlərdən istifadə idarə olunan proseslər haqqında məlumatların vaxtında və dolğunluğunu təmin edir, daha dərinlən təhlil, modelləşdirmə və proqnozlaşdırma imkanı verir. Mühasibat uçotu təşkilatın rəhbərliyi - məlumatın daxili istifadəçiləri tərəfindən ən vacib idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi və müəssisənin fəaliyyətinin kənar istifadəçilər tərəfindən qiymətləndirilməsi üçün informasiya əsasıdır: dövlət tənzimləyici orqanlar, səhmdarlar, investorlar, kreditorlar və s.

Avtomatlaşdırılmış mühasibat uçotu əl uçotu ilə eyni metodoloji prinsiplərə əsaslanır və bununla da istifadə olunan formasından asılı olmayaraq uçotun vəhdətini təmin edir. Buna baxmayaraq, avtomatlaşdırılmış mühasibat uçotunun uçot məlumatlarının qeydiyyatı, toplanması və emalı və maliyyə hesabatlarının

formalaşdırılması texnologiyası ilə bağlı özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Məsələn, indiyə qədər, hətta mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması üçün ən çox yayılmış proqram məhsullarında belə, pulun vaxt dəyərini nəzərə alaraq, mühasibat uçotu və analitik məlumatların avtomatlaşdırılmış şəkildə yaradılması imkanları əslində yoxdur. Lakin bu, MHBS-nin eyni anda bir çox obyekt (gəlir, əsas vəsaitlər, maliyyə alətləri) üçün mühasibat və analitik məlumatlara qoyduğu əsas tələblərdən biridir.

Üstəlik, müvafiq göstəriciləri hesablamağa imkan verən ciddi riyazi alqoritmlər var. Və alqoritm olduğu üçün onu proqram səviyyəsində həyata keçirmək olar. Buna görə də müvafiq alqoritmlərin həyata keçirilməməsinin səbəbi subyektivdir (problem ifadəsi yoxdur), yəni onu asanlıqla aradan qaldırmaq olar.

Mühasibat işi təcrübəsinin daha da dərindən avtomatlaşdırılması yolunda əsas problemləri bir neçə istiqamət üzrə qruplaşdıraraq nəzərdən keçirək. İlk növbədə, avtomatlaşdırılmış mühasibat uçotunun əsas üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını nəzərdən keçirin.

Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasının gətirdiyi əsas üstünlüklərin təhlili onları dörd əsas qrupda birləşdirməyə imkan verdi:

1. İnformasiyanın keyfiyyətinin yüksəldilməsi. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı xeyli dərəcədə insan amilinin təsirini azaltmağa, mühasibat uçotu və hesabatda arifmetik səhvlərin sayını azaltmağa, vahid informasiya bazasının yaradılması sayəsində hesablamaların keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa imkan verir. .

2. Vaxta və əməyə qənaət edin. İnformasiya texnologiyalarından istifadə mühasibat uçotu əməliyyatlarının emal edilməsi üçün vaxt və səyləri azalda, bununla da mühasibat işçilərinin məhsuldarlığını artırmağa imkan verir. Kompüter sistemlərindən istifadənin sadəliyi və çevikliyi məlumatların toplanması, ötürülməsi, emalı, hesabatların tərtib edilməsi və sənədlərin aparılması sürətini artırmağa imkan verir.

3. Etibarnamələrin səmərəliliyi, vaxtında və aktuallığı. Mühasibat uçotunda informasiya texnologiyalarından istifadə onun səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır, müəssisənin cari maliyyə vəziyyətini və onun perspektivlərini qiymətləndirməyə imkan verir.

İnformasiya sistemləri mühasibat uçotunun analitik imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir, bir neçə standartda paralel uçotun aparılmasına imkan yaradır.

4. Nəzarətin gücləndirilməsi. Kompüter sistemləri informasiyaya çıxışın diferensiaslaşdırılmasına, funksiyaların ayrılmasına imkan verir. Təşkilatın rəhbərliyi tərəfindən fəaliyyətin operativ qiymətləndirilməsi və nəzarəti imkanı var.

Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması proqramlarının müxtəlif təsnifatları mövcuddur: mühasibat uçotu funksiyalarının əhatə dairəsinə görə, sistemin qurulması prinsiplərinə görə, təşkilatların ölçüsünə görə, qiymətlərə görə və s.

(Cocuq Mərcanlı) ticarət müəssisələrinin yaradılması üzrə investisiya qoyuluşlarının Mühasibat uçotunu avtomatlaşdırarkən aşağıdakılardan istifadə olunacaq (<http://unec.edu.az/application/uploads/2015/02/UE-2020.pdf>):

1) analitik imkanlara malik qeyri-ixtisaslaşdırılmış proqram paketləri, bunlara Microsoft Excel, Access elektron cədvəlləri daxildir;

2) mühasibat məlumatları üçün məlumat anbarının yaradılması üçün xüsusi proqram vasitələri: 1C: Mühasibat uçotu, Məlumat Mühasib, Turbo Mühasib, BEST və s.;

3) müəssisənin idarə edilməsi üçün inteqrasiya olunmuş ERP sistemləri (müəssisə resurslarının planlaşdırılması sistemi). Nəinki mühasibat uçotu problemlərini həll edə bilən, həm də bütövlükdə təşkilatın resurslarının idarə edilməsini avtomatlaşdıran, təşkilatın fəaliyyətinin təhlilini və planlaşdırılmasını təmin edən proqram məhsulları getdikcə populyarlaşır.

Hazırda çoxlu sayda yerli və xarici avtomatlaşdırılmış uçot sistemləri, o cümlədən ERP sistemləri təqdim olunur. Onlar funksionallıq, qiymət, tətbiqetmə və uyğunlaşma texnologiyası, interfeys, istifadəçilərin sayı və digər xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.

ERP sisteminin bir xüsusiyyəti, bütün biznes proseslərinin qarşılıqlı əlaqəsində müxtəlif səviyyələrdə müəssisə idarəetmə sisteminin ehtiyaclarına informasiya və analitik dəstəkdir.

Proqram təminatı məhsulları bazarı daim genişlənir və proqram təminatı daim yenilənir və müəssisənin fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması üçün inteqrasiya olunmuş sistemlərin yaranmasına və inkişafına baxmayaraq, tapşırıqlar və mövcud resurslar əsasında mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması sistemi seçilməlidir.

Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması problemləri mühasibat uçotunun aktual problemləri olaraq qalmaqdadır.

Müxtəlif müəlliflər mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasının müxtəlif aspektlərini nəzərdən keçirirlər, əsasən bu, müəyyən proqram məhsullarının tətbiqi və istifadəsi üzrə metodoloji tövsiyələrə aiddir.

I. Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasının aktual problemlərindən birini mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmış forması üçün zəif işlənmiş metodologiya kimi qeyd edirlər. Müəlliflər mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması sistemlərinin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirirlər: praktiki uçotun sadələşdirilməsi və optimallaşdırılması, keyfiyyətini itirmədən mühasibat uçotu informasiya sistemindəki məlumatların həcmində optimallaşdırılması, daxili avtomatlaşdırılmış alqoritmlərdən istifadə etməklə mühasibat uçotunda səhvlərin sayının azaldılması. uçot məlumatlarına nəzarət, mühasibat uçotu prosedurlarının rəsmiləşdirilməsi üzrə işlərin davam etdirilməsi, müxtəlif subyektlərin informasiya sistemlərinin müqayisəliliyinin artırılması, informasiya sistemlərindən istifadəçilərin bacarıqlarının artırılması.

Hazırda MHBS-ə keçidlə əlaqədar olaraq əksər alimlər mühasibat uçotunun və hesabatların MHBS-a uyğun avtomatlaşdırılmasını araşdırırlar. Bu prosesi avtomatlaşdırmaq üçün üç proqram məhsulunu nəzərdən keçirilməlidir: EXCEL elektron cədvəlləri, 1C: İstehsal müəssisələrinin idarə edilməsi və SAP (Sistemlərin Təhlili və Proqram İnkişafı) proqram məhsulu.

T.F. Şitova MHBS-a uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsi üçün 1C: İstehsalat Müəssisələrinin İdarə Edilməsi 8 proqramının imkanlarının təsvirini verir. Müəllif sübut edir ki, bu proqramın istifadəsi minimum əmək xərcləri ilə iki standart (RAS və MHBS) uyğun olaraq mühasibat uçotu problemini həll edəcəkdir.

L.V. Şuklov MHBS mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması proqramlarının səmərəsiz həyata keçirilməsinin səbəblərini təhlil edir, həmçinin proqram təminatının tətbiqinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün bir sıra audit prosedurlarını təklif edir. Müəllif öz əsərində vurğulayır ki, proqram həlli variantının seçilməsi daxili biznes proseslərinin dəqiq qiymətləndirilməsinə, şirkətdə nəzarət mühitinin qiymətləndirilməsinə, potensial istifadəçilərin sayının və onların fəallığının proqnozlaşdırılmasına əsaslanmalıdır. Bunu bir misalla izah edək.

RAS və MHBS-ni fərqləndirən əsas prinsiplərdən biri pulun zaman dəyərinin uçotudur. Endirim prosedurundan istifadə etməklə vaxt amili nəzərə alınır.

Endirim, sabahın pulunun dəyərinin indiki anda müəyyən edilməsidir.

$$PV = FV * (1 + r)^{-t}$$

burada PV cari dəyərdir; FV ödənişin gələcək dəyəridir; r endirim dərəcəsidir; t indiki zaman anını gələcək andan ayıran vaxt intervalının müddətidir.

Bu hesablamaların əl ilə aparılması çox vaxt aparan prosesdir. Eyni zamanda müasir avtomatlaşdırılmış sistemlər belə hesablamaları tam avtomatik rejimdə aparmağa imkan verir.

Diskontlaşdırma prosedurunu tətbiq etmək üçün üç əsas parametri bilmək lazımdır: uçot dərəcəsi, əməliyyat anı və pul vəsaitlərinin hərəkəti anı.

İnformasiya texnologiyalarından istifadə zamanı parametrlər: əməliyyat anı və pul vəsaitlərinin hərəkəti anı avtomatik olaraq məlum olur: aktivin qəbulu və ödəniş anı. Diskont dərəcəsinin seçimi gələcək pul vəsaitlərinin hərəkətinə təsir edən amillərə (inflyasiya dərəcəsi, risk, alternativ investisiyalar üzrə gözlənilən gəlir) əsaslanır və mühasibin peşəkar mülahizəsinə uyğundur. Bu göstərici ildə bir dəfə informasiya sisteminə daxil edilir. Beləliklə, bu göstəriciləri bilməklə, endirim prosedurunu asanlıqla avtomatlaşdırmaq olar.

Mühasibat uçotunda diskontlaşdırmanın istifadəsi maliyyə hesabatlarının keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa və Rusiya mühasibat uçotunu beynəlxalq standartlara operativ uyğunlaşdırmağa kömək edəcəkdir. Yəni, müvafiq hesabat məlumatlarının keyfiyyəti yüksələcək.

İnformasiyanın təşkilatın strateji resurslarından birinə çevrilməsi və onun fəaliyyətində getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb etməsi ilə bağlı digər ciddi problem məlumatların saxlanması etibarlılığını təmin etmək qabiliyyətidir.

Proqram məhsullarının davamlı təkmilləşdirilməsi və informasiya texnologiyalarının inkişaf tendensiyaları funksionallığın daha da genişlənməsinə, digər proqramlarla qarşılıqlı əlaqə mexanizmlərinin inkişafına səbəb olur.

Bu gün İT texnologiyalarının perspektivli sahələrindən biri bulud texnologiyaları və onların məlumatların yaradılması, saxlanması, emalı və axtarışı üçün təqdim etdiyi müasir xidmətlərdir. Hazırda bulud texnologiyaları proqram məhsullarında fəal şəkildə istifadə olunur.

Bulud texnologiyasının istifadəçisinin nə platformanı, nə də informasiya sisteminin konfigurasiyasını quraşdırmasına ehtiyac yoxdur. Bütün əməliyyatlar uzaqdan giriş vasitəsilə virtual serverdə həyata keçirilir.

Bulud hesablamaları mühasibat uçotu üçün yeni imkanlar yaradır ki, bunlara da misal olaraq, aşağıdakıları göstərmək olar:

- lisenziyalı proqram məhsulunun alınması üçün xərclərin azaldılması;
- İnternetə qoşulmuş istənilən cihazdan (kompüter, planşet, telefon) proqram təminatına daxil olmaq imkanı;
- texniki dəstək üzrə mütəxəssisə ehtiyacın olmaması və istifadəçilərin kompüterlərində proqram təminatının quraşdırılması ilə əlaqədar texniki dəstək xərclərinin azaldılması;
- yeniləmələrin quraşdırılmasına ehtiyac yoxdur;
- informasiya təhlükəsizliyinin mümkünlüyü, çünki uzaq serverdədir.

Bununla belə, bulud hesablamalarından istifadə ilə bağlı bir sıra problemlər mövcuddur. Əsas problem informasiya təhlükəsizliyidir. Hazırda məlumatların məxfiliyinə 100% zəmanət verən heç bir tənzimləmə və ya texnologiya yoxdur. Buna görə də, ən qiymətli məlumatların ictimai buludda saxlanması tövsiyə edilmir.

İndiyədək bulud texnologiyalarından rəhbərliyi bugünkü bazarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün İT texnologiyaları sahəsində ən son nailiyyətlərdən istifadə etməyə çalışan müəssisələr tərəfindən istifadə olunmağa başlayır.

Eyni zamanda qeyd edirik ki, bulud texnologiyalarının bu gün şübhə doğurmayan böyük gələcəyi var. Yaxın gələcəkdə proqram təminatını inkişaf etdirən şirkətlər məqbul bulud dərəcəsini seçmək və ehtiyaclarına və müştərilərinin tələblərinə uyğun olaraq bulud strategiyasını həyata keçirmək zərurəti ilə üzləşəcəklər.

Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasının inkişafının digər perspektivli istiqaməti süni intellekt (AI) və ya ekspert sistemləri (ES) kimi informasiya sistemlərinin qurulması üçün alqoritmlərin işlənilib hazırlanması sahəsində işlərdir. Gələcəkdə bu tipə avtomatlaşdırılmış uçot sistemi daxil edilməlidir.

İntellektual tipli ekspert sistemlərinin və sistemlərinin əsasını bilik bazası təşkil edir, əsas xüsusiyyətlərindən biri isə öz-özünə öyrənmədir. Belə sistemlərdə məlumatlar toplanır, əlaqələndirilir və müxtəlif mühasibat problemlərinin həlli üçün yeni biliklər və həllər yaratmaq üçün istifadə edilə bilər. Süni intellekt və ES sistemlərinin (paralel paylanmış şəbəkələr, neyron şəbəkələr, hibrid alqoritmlər, təkamül hesablamaları) inkişafı sahəsində artıq müəyyən inkişaf olarsa da, belə yüksək səviyyəli informasiya sistemlərinin yaradılması və istismara verilməsi gələcəyin işidir.

Beləliklə, mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması sadə proqram siniflərindən inteqrasiya olunmuş müəssisə idarəetmə sistemlərinin yaradılmasına keçdi və mühasibat uçotunun inkişafı üçün yeni imkanlar və perspektivlər açaraq sürətlə inkişaf etməkdə davam edir (unec.edu.az/application/uploads/2015/02/UE-2020.pdf). Mühasibat uçotunda informasiya texnologiyalarının inkişafı mühasibin işinin səmərəliliyini və keyfiyyətini yüksəltməyə, müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarəti təkmilləşdirməyə kömək edir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, avtomatlaşdırılmış uçot sistemi mühasibi tam əvəz etmək iqtidarında deyil. Axı o, ilk növbədə şəxsi təcrübəyə əsaslandığı üçün avtomatlaşdırmaya eyni dərəcədə zəif olan peşəkar mülahizələrin inkişafını tələb edən bir çox hallar var (Abbasov Q.Ə. 2013: s.21).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı böhranlı vəziyyətdə idi və eyni zamanda, Azərbaycan müstəqil dövlət kimi bazar iqtisadiyyatının iqtisadi modelini seçdi, investorlar üçün investisiya vəziyyəti yaratdı ki, bu da öz növbəsində dövlət büdcəsinin tələblərindən biri kimi olmalıdır. Ölkədə investisiya mühitinin yaradılması istiqamətində konkret addımlar atılır, bu sahədə qanunlar qəbul edilir.

Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırılan investisiyaların sayı milyardlarla dollarla ölçülür. Azərbaycanın müasir investisiya siyasətinin əsas xüsusiyyəti neftdən asılılığın tamamilə azaldılması və neft gəlirlərinin qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının yüksək inkişafına nail olunmasıdır. Buna nail olmaq üçün mövcud istehsal müəssisələrinə investisiya qoyuluşu hesabına istehsal gücünü artırmaq, ən son elmi-texniki nailiyyətlərdən istifadə etməklə yeni istehsal müəssisələri yaratmaq lazımdır. Buna iqtisadiyyata uzunmüddətli investisiya cəlb etməklə nail olmaq olar. Bütün bunlar uzunmüddətli investisiyaların qeydə alınmasını, monitorinqini və təhlilini vacib edir.

Magistrlik dissertasiyasında bazar iqtisadiyyatında uzunmüddətli investisiyalar, mühasibat uçotunun milli və beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarına uyğun təşkili, mənşəyi, mühasibat problemləri, təhlili və inkişaf istiqamətləri araşdırılır, konkret tövsiyələr verilir. Ölkəmiz qeyri-neft sektorunun inkişafına böyük önəm verir və iqtisadiyyatımızın neftdən asılılığını azaltmaq üçün bu sahəyə uzunmüddətli investisiya tələb etdiyi üçün bu mövzunun öyrənilməsi çox vacibdir. Azərbaycanın bu sahədə təcrübəsi azdır.

Cocuq Mərcanlı kəndində kommersion fəaliyyətinə qoyulan investisiyaların qeydiyyata və təhlili zamanı bir sıra problemlər yarana bilər. Bunlar:

- Mövcud qanunvericiliyə uyğun uçot siyasətinin olmaması;
- Bu sahədə mühasibatlıq biliklərinin olmaması;
- Sənəd axınının qeydinə icazə verilmir;
- Mühasibat uçotu məlumatlarında çatışmazlıq və ya səhv;

- Rəhbərlik tərəfindən investisiya xərclərinə nəzarətin olmaması;
- Əsas sənədlərin düzgünlüyü və təsdiq edilməməsi;
- hesabatlılığın avtomatlaşdırılmasının olmaması;
- investisiya risklərinin düzgün hesablanmaması;

Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün magistr dissertasiyamda və ərizəmdə bir sıra təkliflər vermək məqsədəuyğundur.

1. Investisiya Layihəsinin həyata keçirilməsində uçot siyasətinin düzgün qurulması və ona uyğun olaraq uçot sisteminin inkişafının həyata keçirilməsi;

2. Mühasibat uçotuna nəzarətin gücləndirilməsi təşəbbüsü ilə razılaşdırılmış sənədlərə dəyişikliklərin qrafikini müəyyən etmək;

3. Investisiyalar zamanı aktivlərdən daha səmərəli istifadə üçün müəssisə rəhbəri tərəfindən mühasibat uçotu nəzarətini gücləndirmək, aktivlərdən istifadənin uzunmüddətli səmərəliliyini nəzərdən keçirmək;

4. Mühasibat uçotunun beynəlxalq mühasibat standartlarına uyğun aparılmasının məqsədəuyğun olub-olmadığını nəzərdən keçirmək;

5. Ticarətdə investisiyaların uçotunda və təhlilində mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasına, uçot prosesinin sadələşdirilməsinə, uçot və hesabatlarda səhvlərin azaldılmasına nail olmaq. Daha təkmil mühasibat proqramlarını öyrənmək və onlardan istifadə etmək;

6. Aktivlərin uzunmüddətli səmərəli istifadəsi üçün audit zamanı investisiya risklərinin düzgün şəkildə qiymətləndirilməsinin məqsədəuyğunluğunu və qaydaları nəzərə almaq; Bütün bunlar uzunmüddətli investisiyaların uçotunu və təhlilini təkmilləşdirəcək, düzgün strukturlaşdırılmış və sistemli uçot məlumatları kommersiya investisiyalarının effektiv idarə olunması üçün əsas yaradacaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 13 yanvar 1995-ci il.
2. “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
3. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2004-cü il
4. 29 dekabr 2012-ci il tarixli Sərəncamla “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası təsdiq edilib.
5. Abbasov K.A. (2000), “Mühasibat Uçotu nəzəriyyəsi”, Bakı, Elm, 149 səh.
6. Abbasov K.A. (2013), “Sıfırdan mühasibat uçotu”, Bakı, Nauka, 296 səh.
7. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi yanında Maliyyə Tədqiqatları və Təhsil Mərkəzi, “Maliyyə uçotu”, əsas səviyyə 2-ci fənn, Bakı, 2013, 129 səh.
8. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, Bakı, 2016-cı il.
9. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (11 iyul 2000-ci il tarixli, 905-IQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir).
10. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. 4. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
11. Biznesin əsasları: Dərslik / prof. A.B. Abbasovun ümumi elmi nəşri, Bakı, Nurlan, 2005, 656 səh.
12. Cəfərli H. (2013), İqtisadi təhlil, Bakı, Hüquq, 354 səh.
13. Əhmədov B.S. “İnvestisiya” və “kapital” anlayışlarının mahiyyəti: mikroiqtisadi və makroiqtisadi yanaşmalar / “Azərbaycanın Vergi Xəbərləri” jurnalı, 2011, N1, səh.69-84.
14. Əhmədov B.S. Milli iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların həcminə təsir edən amillər: nəzəri aspekt / İqtisadiyyat elmləri: nəzəriyyə və təcrübə jurnalı, 2010, №3, səh.38-50.

15. Əhmədov B.S. Milli iqtisadiyyatda investisiya qərarlarının qəbulu mexanizmi və ona təsir edən amillər / “İqtisadiyyat elmləri: nəzəriyyə və təcrübə”, jurnal, 2010, №2, səh.180-188.
16. Əliyev F.B. (2003), İnvestisiya layihələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi, Bakı, Azər nəşriyyatı, 156 səh.
17. Əliyev N.Ç., Daşdəmirov M.A., Mirzəyev V.S. (2003), İnvestisiya layihələrinin təhlili, Bakı, Elm, 182 səh.
18. Əliyev R.B. (2014), İqtisadi təhlil nəzəriyyəsi, Bakı, ADİU, 298 səh.
19. Xudaverdiyeva K.A., Abbasov İ.M. (2014), “Vergi və gömrük əməliyyatlarının uçotu”, dərs vəsaiti, Bakı, Aydınoglu, 248 səh.
20. Quliyev V., Fətullayev R., Kərimov A. (2011), Beynəlxalq mühasibat uçotu və hesabatlılığa giriş (GAAP və MHBS əsasında), Beynəlxalq mühasibat uçotu və hesabatlılığı 76 istiqamət üzrə öyrənmək istəyənlər üçün materiallar, Bakı, Nurlar nəşriyyatı. və Çap Mərkəzi, 280 səh.
21. Quliyev V.S., Səbzəliyev M. (2014), “İdarəetmə uçotu”, Bakı, Çıraq, 201 səh.
22. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M. (2010), “İqtisadi təhlil”, Bakı, “Adiloğlu”, 342 səh.
23. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M. (2010), “İqtisadi təhlil”, Bakı, Azərbaycan, 342 səh.
24. Rzayev Q. (2006), “Mühasibat uçotu və audit”, Bakı, Elm, 101 səh.
25. Salahov Ə.S. (2000), Mühasibat uçotunun kompüterləşdirilməsi, “1C: Mühasibat uçotu-Prof 6.0” Mühasibat uçotu proqramının Windows versiyası üzrə elmi-praktiki təlimat, Bakı, “Səda”, 123 səh.
26. Salahov Ə.S. (2008), Mühasibat uçotunun kompüterləşdirilməsi: Azmuhasib mühasibat proqram paketinin tətbiqi xüsusiyyətləri, Dərslik, Bakı, Kooperasiya nəşriyyatı, 236 səh.
27. Salahov Ə.S., Mehtiyev V.M. (2016), Mühasibat uçotu, Dərslik, Bakı, ASC “Bakı 3 saylı Mətbuat Evi”, 566 səh.

28. Səbzəliyev S.M. (2003), “Mühasibat (maliyyə) hesabatı”, Bakı, Çıraq, 345 səh.
29. Səbzəliyev S.M. və Abbasov Q.A. (2015), “Xidmət sektorunda mühasibat uçotu”, Bakı, Nauka, 124 səh.
30. Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.A. (2003), “Mühasibat (maliyyə) uçotu”, Bakı, Elm, 211 səh.
31. Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.A. (2015), Xidmət sektorunda mühasibat (maliyyə) uçotu, Dərslik, Bakı, Təknur nəşriyyatı, 384 səh.
32. Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. (2014), İdarəetmə uçotu, Dərslik, Bakı, Elm və Təhsil nəşriyyatı, 524 səh.
33. Səfərov R. (2017), “Azərbaycanda yeni texnologiyaların tətbiqində innovasiyaların təkmilləşdirilməsi mexanizmləri”, Bakı, Qanun, 248 səh.

Rus dilində

1. Абрамов С.И. (2015), Расчет показателей при оценке эффективности инвестиционного плана, Экономика строительства, 301 стр.
2. Адамов Н. (2016), Учет инвестиций в капитальное строительство 5 Финансовая газета, М., 326 стр.
3. Адамов Н. Учет инвестиций в капитальное строительство, Финансовая газета, 2009, № 4, стр.8-10.
4. Воинов В.Р. (2018), Бухгалтер-консультант, Массачусетс, 87 стр.
5. Волков Н.Г. (2016), Практическое руководство по бухгалтерскому учету, М., 387 стр.
6. Кондраков Н.П. (2015), Бухгалтерский учет, Учебник, Москва, 268 стр.
7. Ред. Безруких (2002), П.С. Бухгалтерский учет, М., 238 стр.
8. Холт Р., Барнс С. (2017), Инвестиционное планирование, М., Дело Лтд., 120 стр.
9. Шишкеева Н.Н. (2013), Теория бухгалтерского учета, М., 523 стр.

İnternet resursları

1. <http://femida.az/az/news/56639/Cocuq-M%C9%99rcanl%C4%B1-%C9%99vv%C9%99l-v%C9%99-sonra---FOTOLAR>
2. <http://unec.edu.az/application/uploads/2015/02/UE-2020.pdf>
3. <https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/60795>

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Kapital qoyuluşlarının auditinə dair məlumat mənbələri.....	33
Sxem 2: Ticarət müəssisəsində uzunmüddətli investisiyaların uçotunun a məqsədləri.....	50

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Cocuq Mərcanlı kəndində dağıdılmış mağaza binası.....	22
Şəkil 2: Dağıdılmış mağaza binasının yerində inşa edilmiş yaşayış evləri.....	23